

Civilizational Analysis of the Representation of the Concepts of Sacrifice and Martyrdom in Tehran Metro Mural Designs as Manifestations of an Islamic City (Tehran – Lines 1 and 4)¹

Afsaneh Bahramzadeh *

Fatemeh Asgari **

Received on: 14/09/2025

Accepted on: 08/09/2025

Abstract

Purpose: Mural art, as a prominent manifestation of Islamic civilization's artistic heritage, plays a significant role in embellishing urban architectural spaces, disseminating national and religious culture, and promoting values such as sacrifice and martyrdom. Urban metro murals represent a key medium through which these profound concepts are visually conveyed. Located in the passageways frequented by people in the modern era, these murals contribute to urban placemaking in an Islamic country, reflecting national and religious identities as well as social values from the perspective of Islamic civilization. Beliefs and attitudes, manifested in the artistic expressions of urban spaces—including metro artworks—have been integrated with the demands of contemporary life, thereby shaping a modern Islamic civilization that

---

1 . This article is an extracted from the Master's Degree thesis of the first author entitled (Study of Graphic Expression of Tehran Metro Murals on the Theme of Sacred Defense) in Department of Graphice (visual communication), Shahed University.

* Master's degree in graphic design, Faculty of Arts, Shahed University, Tehran, Iran.

Abkh7901@gmail.com

 0009-0004-8879-8180

** Assistant Professor, Department of Graphice (visual communication), Faculty of Art, Shahed University, Tehran. (Corresponding Author).

fa.asgari@shahed.ac.ir

 0000-0001-7270-1648

seeks to cultivate religious identity and strengthen its presence in public consciousness. Given the importance of this subject, the present study aims to: conduct a visual analysis of Tehran Metro murals, identify symbols related to the themes of sacrifice and martyrdom, and examine the representation of women in Lines 1 and 4.

Methodology: This study employs an analytical-descriptive research approach to obtain comprehensive information and insightful findings. Of the approximately 400 murals installed in 2025 across Tehran Metro Lines 1 and 4, about 34, thematically related to sacrifice and martyrdom, were identified and photographed by one of the authors. From this subset, 15 murals underwent preliminary examination; however, due to limitations in descriptive scope, only four cases are presented and analyzed in this paper (two discussed in detail and two summarized in a table).

Findings: Artistic tools are undoubtedly among the most powerful and effective means of conveying and promoting messages. Visual representations, in particular, serve as vital instruments through which the art of revolution and the message of Truth (Haqq) against oppression are more profoundly articulated. This enables Islamic society to serve humanity not only in economic, political, and other domains but also through the realm of art. Metro murals, in relation to the formation of a contemporary Islamic civilization, fulfill several key functions: (a) enabling rapid, direct transmission of concepts through repetition and heightened impact; (b) providing a platform for conveying revolutionary ideas through the medium of revolutionary art; (c) transmitting valuable concepts across generations and embedding them into historical memory within the context of everyday life; and (d) enhancing the visual environment by fostering Iranian cultural sensibilities.

One pathway to realizing a contemporary Islamic civilization involves embracing an Iranian-Islamic lifestyle while distancing oneself from Western cultural paradigms. These murals arise precisely through such visual expressions, drawing inspiration from forms, motifs, and symbols deeply rooted in Iran's historical legacy and cultural identity.

Conclusion: Sacrifice and martyrdom, as core values of Islamic society, are often expressed through art, particularly via visual symbols. The murals adorning the walls of the Tehran Metro exemplify this form of expression. Recurring symbols in these artworks include tulips and lotus flowers, depictions of combatants, the national flag, and others. These symbols can be categorized into human figures, animals, objects, traditional motifs, architectural elements, and calligraphy. Among these, human figures—typically anonymous combatants—and objects, primarily the flag, are the most frequently used, while the cypress tree and the horse appear least often.

The presence of women as influential and significant figures in the realms of sacrifice and martyrdom is symbolically depicted in 8 of the 34 murals dedicated to these themes across Tehran Metro Lines 1 and 4. However, this representation is limited in number, and many of these depictions suffer from weak design and poor compositional structure.

Women are consistently depicted wearing the chador, primarily in supportive or secondary roles, positioned prominently yet subordinately within the visual narrative. They are typically shown bidding farewell to combatants, holding either a Qur'an or a basket of flowers, fastening headbands, praying, or accompanying male figures. Only in one instance is a woman portrayed as an autonomous, central subject. The female figures are often rendered on a large scale (emphasizing their visual weight), yet their facial expressions convey neither distinct sorrow,

despair, nor joy; instead, they display a composed, authoritative serenity (iqrar dar sima, meaning "dignity in countenance").

Although some artists have clearly invested considerable effort to enhance the artistic quality of these works, the murals' impact is often undermined by poor placement, inadequate lighting, and other environmental factors controlled by urban planning and executive authorities. These elements collectively reduce viewer engagement and weaken the conceptual effectiveness of the artwork.

Keywords: Mural; Sacrifice and martyrdom; Metro; Women; Islamic civilization; Islamic art and civilization

واکاوی تمدنی بازنمایی مفاهیم ایثار و شهادت در طراحی دیوارنگاره‌های مترو به مثابه نمودهایی از شهر اسلامی (تهران: خطوط ۱ و ۴)^۱

افسانه بهرامزاده *

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۳۰

فاطمه عسگری **

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۷

چکیده

دیوارنگاری به عنوان یکی از مظاهر برجسته هنر تمدن اسلامی، در تزئین فضاهای معماری شهری، اشاعه فرهنگ ملی و مذهبی و ترویج ارزش‌هایی چون ایثار و شهادت تأثیر چشمگیری دارد. یکی از عرصه‌های تجلی مفاهیم ارزشمند می‌تواند در طراحی دیوارنگاره‌های مترو جلوه‌گر شود. بر همین اساس، با توجه به اهمیت موضوع، پژوهش حاضر با اهداف تحلیل بصری دیوارنگاره‌های متروی تهران، شناخت نمادهای مرتبط با موضوع ایثار و شهادت و بازنمایی تصویر زنان در خطوط ۱ و ۴ شکل گرفته است. سؤال: مفاهیم ایثار، شهادت و بازنمایی تصویر زنان چگونه بر دیوارنگاره‌های متروی تهران نمود بصری یافته است؟

روش تحقیق به شیوه توصیفی تحلیلی و از نوع کیفی انجام شده است. نتایج حاصل نشان می‌دهد که نمای شهر اسلامی برای ظهور ماهیت خود در بستر دیوارنگاره‌های مترو، نیازمند بیان بصری مطلوب است تا گیراتر و تأثیرگذارتر تجلی یابد. دیوارنگاره‌های مترو می‌تواند به عنوان رویکردی مؤثر در ترویج نگاه متنی و حقیقی تمدن نوین اسلامی مانند ارزش‌های دفاع مقدس و عاشورا گام بردارد. ارزش‌های معنوی همچون ایثار و شهادت با نمادها و نقش‌های ملی و مذهبی مانند پرچم، گل لاله، درخت سرو، مشتهای گره‌کرده، حضور رزمندگان و شهدا راوی عرصه دفاع مقدس به نسل‌های امروز است. تصویرپردازی زنان مسلمان در این آثار، به عنوان نقش آفرینان تمدن نوین اسلامی، با ویژگی‌هایی از جمله فضای بهشتی و مادرانه، همراهی مجاهدان، حامیان دعاگوی یا بدرقه رزمندگان اسلام مشاهده می‌شود. زبان تصویر بر دیوارنگاره‌ها با تبلیغ و ترویج معنویت و اخلاق، روحیه ایثار و جانفشانی، همچنین بالا بردن ایستادگی در برابر مستکبران به اهداف جامعه شهر اسلامی نزدیک می‌شود.

کلمات کلیدی: دیوارنگاره، ایثار و شهادت، مترو، زنان، تمدن اسلامی، هنر و تمدن اسلامی

۱. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده اول به راهنمایی نویسنده دوم، دکتر فاطمه عسگری، با عنوان (مطالعه بیان گرافیکی دیوارنگاره‌های متروی تهران با موضوع دفاع مقدس) در رشته ارتباط تصویری دانشگاه شاهد است.

* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد ارتباط تصویری، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران.

ID 0009-0004-8879-8180

Abkh7901@gmail.com

** استادیار گروه ارتباط تصویری، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران. (نویسنده مسئول).

ID 0000-0001-7270-1648

fa.asgari@shahed.ac.ir

بیان مسئله

ایثار و شهادت همواره بخش جدانشدنی حیات فرهنگی و مذهبی اقوام و ملل مختلف بوده که در دین مبین اسلام تأکید ویژه‌ای به پرورش روحیه شهادت‌طلبی و ایثار در بین جامعه شده است. همچنین قرآن کریم در آیات متعددی همچون سوره بقره، آل عمران، توبه و... به این نکته مهم اشاره می‌کند.^۱ از موضوعاتی که در آیات قرآن مورد توجه قرار گرفته‌اند می‌توان به زنده بودن شهید، برخورداری او از رزق، بخشیده شدن گناهانش، حفظ و پاداش اعمالش، شادی و خرسندی شهید، ورودش به رحمت الهی و دستیابی به رستگاری اشاره کرد. شهادت، به‌عنوان رخدادی پراهمیت و تأثیرگذار، طیف گسترده‌ای از مفاهیم و ارزش‌های انسانی را در بر می‌گیرد که به راویان مکتوب و تجسمی نیاز دارد. بر همین اساس، یکی از جلوه‌های مهم ایثار و شهادت، نمودهایی از هشت سال دفاع مقدس است که ارزش‌هایی همچون صلح، شجاعت، میهن‌دوستی، ایثار و فداکاری را برای انسان تداعی می‌کند؛ البته جنگ تحمیلی دوازده‌روزه و شهیدان این واقعه، همراه با حضور پررنگ پاسداران میهن، بار دیگر روح ایثار و فداکاری را زنده کرد. این روحیه در برخی از دیوارنگاره‌های شهری تجلی یافته است؛ مانند طراحی عظیمی که بر نمای ساختمان روبه‌روی میدان انقلاب مشاهده می‌شود. گاهی نیز برخی نگاره‌های منحصر به فرد این دیوارنگاره‌ها در رسانه‌ها بازتاب می‌یابد و به تیتتر خبرها تبدیل می‌شود. یکی دیگر از مکان‌های پرتردد، ایستگاه‌های مترو است که به دلیل تراکم حضور مردم اهمیت ویژه‌ای دارند؛ به‌خصوص آنکه دیوارنگاره‌های آن بخشی از مشاهده‌های روزمره بسیاری از مردم است.

این دیوارنگاره‌ها در گذرگاه مردم عصر جدید، جزئی از فضا سازی شهری در کشوری اسلامی است که می‌تواند بیانگر صفاتی ملی، دینی و هویت اجتماعی از نگاه تمدن اسلامی باشد. باورها و نگرش‌ها در نموده‌های هنری فضای شهری از جمله آثار هنری در مترو، همراه با ملزومات زیست انسان مدرن تلفیق می‌شوند و تمدن نوین اسلامی را در راستای شکوفایی هرچه بیشتر هویت دینی و اثربخشی افزون‌تر در ذهن‌ها شکل می‌دهند. تفکر به سبب دریچه نگاه و تدبیر آثار هنری نیز حاصل می‌شود؛ همچنین می‌تواند باعث جلای روح و پویایی در محیط بی‌روح ماشینی شود و معانی ارزشمندی همچون ایثار و شهادت از راه حافظه تصویری احیا گردد.

۱. «به آنان که در راه خدا کشته شوند مرده نگویید، بلکه زنده ابدی هستند و لیکن همه شما این حقیقت را در نخواهید یافت» (قرآن کریم، سوره بقره، آیه ۱۵۴). «هرگز گمان مبر آنان که در راه خدا کشته شدند مرده اند، بلکه زنده اند و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند» (قرآن کریم، سوره آل عمران، آیه ۱۶۹). «کسانی که ایمان آورده و هجرت کرده و در راه خدا با مال و جان‌شان به جهاد پرداخته‌اند، نزد خدا مقامی هرچه والاتر دارند و اینان همان رستگارانند.» (قرآن کریم، سوره توبه، آیه ۲۰).

پیشینه پژوهش

سید عبدالمجید شریفزاده (۱۳۸۱) در کتاب *دیوارنگاری در ایران (زند و قاجار)* نقش‌ها بر سفالینه‌ها، سنگ‌ها، دیوارها، نسخه‌ها و بوم‌های گوناگون را بررسی کرده است. بهنام زنگی (۱۴۰۰) در کتاب *کارکردهای رسانه‌ای و ارتباطی دیوارنگاری معاصر ایران* تأثیرات و کارکردهای رسانه‌ای و ارتباطی دیوارنگاری بر امور فرهنگی و اجتماعی جاری در جامعه و میزان ظرفیت و نتایج این هنر بر امور مادی و معنوی گوناگون را بررسی کرده است.

اصغر کفشچیان مقدم (۱۳۹۷) کتاب *جایگاه دیوارنگاری در منظر شهری* را با هدف شناخت دیوارنگاره‌های سطح شهر تهران نگاشته که تلاشی میان‌رشته‌ای برای کمک به فراهم آوردن مبانی، چهارچوب‌ها و استانداردهای لازم برای ساختن و برساختن شهر زیبا است. آذر امید (۱۳۹۹) در کتاب *آشنایی با دیوارنگاری در ایران* نگاهی اجمالی بر تعاریف و تکنیک‌های متداول دیوارنگاری دارد و نمونه‌های شاخص این بستر هنری در ایران را از دوران پیشاتاریخی تا عصر معاصر معرفی می‌کند.

اعظم محمودی، محسن حسن‌پور و سوسن خطایی (۱۳۹۸) در مقاله «بازنمود فرهنگ و هویت ملی در هویت بصری شهر؛ مطالعه موردی دیوارنگاره‌های مترو تهران» *فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران*، تأثیر و جایگاه گرافیک محیطی را در شکل‌دهی و اثرگذاری بر هویت بصری شهر ارزیابی و همچنین تأثیر آن را در احیای فرهنگ، هنر و هویت ملی و بومی ایران در فضای گرافیک محیطی بررسی کرده‌اند.

بهادر زمانی و علیرضا خواجه احمد عطاری (۱۴۰۰) در مقاله «تأثیر عناصر بصری دیوارنگاره‌های ایستگاه متروی تئاتر شهر تهران بر مطلوبیت ادراکی - بصری از منظر شهروندان، متخصصان و هنرمندان»، *فصلنامه مطالعات شهری*، با هدف شناخت تأثیر عناصر بصری دیوارنگاره‌های ایستگاه متروی تئاتر شهر، بر مطلوبیت ادراکی - بصری با تأکید بر بعد بصری جداری ایستگاه توجه دارند.

مهدی داوودآبادی و فاطمه احمدی (۱۳۹۵) در مقاله «بازنمایی نقش زن در سینمای دفاع مقدس؛ از واقعیت تا نمایش» *فصلنامه معرفت فرهنگی اجتماعی حضور واقعی زن در جنگ* را بررسی و با بهره‌گیری از روش تحلیل کیفی، چگونگی بازنمایی حضور زنان در سینمایی دفاع مقدس را کنکاش کرده‌اند. شیما طاهر عبدالودود احمد (۲۰۱۳) در مقاله «زیبایی‌شناسی آثار دیواری در ایستگاه‌های متروی مصر در پرتو میراث فرهنگی و تاریخی و جغرافیای شهر»، *مجله طراحی بین‌المللی*، به بررسی و تحلیل چندین نقاشی دیواری اجراشده در برخی از ایستگاه‌های متروی مصر می‌پردازد و ویژگی‌های مهم و تأثیرگذار بر ماهیت نقاشی دیواری برای ارتقای سطح فرهنگی هنری و توسعه فرهنگ شهری را بر مخاطبان مترو بیان می‌کند. آلیس بمباردیر (۲۰۱۳) در مقاله «نقاشی جنگ و زیارت در ایران»، *مجله انسان‌شناسی تصویری*، پژوهشی

درزمینه نقاشی جنگ و شیوه‌های تفصیل آن، مضامین و پژوهشی را نشان می‌دهد که ایران امروزی دارد.

الهام ابن‌رسولی (۱۳۹۴) در پایان‌نامه «تجزیه تحلیل دیوارنگاره‌های ایستگاه‌های مترو از منظر ترکیب‌بندی و پایبند بودن به اصول گرافیکی» تحلیل کمیت و کیفیت دیوارنگاره‌ها را براساس بیست معیار و در دو گروه معیاری الف) عناصر درون‌متنی دیوارنگاره‌ها؛ ب) عناصر برون‌متنی دیوارنگاره‌ها ارزیابی کرده است. خدیجه هم‌رنگ (۱۳۹۴) در پایان‌نامه «بررسی ساختار بصری و محتوایی دیوارنگاره‌های متروی شهر تهران» دیوارنگاره‌ها را از منظر بهبود کیفیت ساختار بصری و محتوایی دیوارنگاره‌های متروی شهر تهران ارزیابی می‌کند.

براساس مطالعات صورت‌گرفته، مشخص شد که اغلب تحقیقات پیشین در بستر دیوارنگاره‌های شهری اعم از فضای محیطی بیرونی و نگاره‌های درون مترو با رویکرد توجه به ابعاد زیبایی‌شناسی و فرهنگی (در معنای کلی) پرداخته‌اند. شایان ذکر است که بسیاری از دیوارنگاره‌های مترو در ایستگاه‌های مهم و اصلی با موضوع ایثار و شهادت و حتی با تصویرپردازی زنان ترسیم شده‌اند و پژوهش‌های گذشته به این امر مهم توجه نداشته‌اند؛ به‌خصوص متمرکز بر خطوط مدنظر تحقیق حاضر نبودند؛ در حالی که این پژوهش می‌کوشد تا با نگاه تحلیل تجسمی روی تابلوهای مترو با موضوع ایثار و شهادت در راستای نمودهای شهر اسلامی متمرکز شود و خطوطی از مترو را بررسی کند که دارای ایستگاه‌های متعدد است.

روش تحقیق

در این پژوهش، روش تحقیق به‌منظور دستیابی به اطلاعات جامع و نتایج راهگشا، بر مبنای ماهیت تحلیلی - توصیفی صورت گرفته است. تعداد نمونه و روش نمونه‌گیری جامعه آماری از میان ۴۰۰ دیوارنگاره، به سال ۱۴۰۴، در ایستگاه‌های خط ۱ و ۴ متروی تهران، حدود ۳۴ دیوارنگاره مرتبط با ایثار و شهادت موجود هستند که یکی از نویسندگان آن‌ها را عکاسی کرده است. از این میان، ۱۵ نمونه به‌صورت کلی بررسی شد که به‌دلیل محدودیت در شرح، تحلیل ۴ مورد (۲ مورد مبسوط و ۲ مورد خلاصه در جدول) در این پژوهش مطرح شده است.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. ایثار

ایثار در روایات به‌عنوان خوی و خصلت ابرار و برگزیدگان الهی، نیکوترین احسان و اعلی مراتب ایمان

شمرده شده است.^۱ کسی که جان برکف از اسلام و هویت اسلامی پاسداری می‌کند و جان خود را در این راه از دست می‌دهد، چه‌بسا خون پاکش در راه اسلام و ارزش‌های اسلامی ریخته می‌شود.

در این حالت، به بالاترین درجه ایثار رسیده است و محبوب‌ترین مقام را نزد خدا دارد. «در آموزه‌های دینی ما، جوهره و عصاره فرهنگ ایثار و شهادت از خودگذشتگی و اخلاص و آزادمنشی هوشمندانه و هدفمند است. تاریخ ایثار از زمان حضرت آدم (ع) شروع شد و تا آخرین منجی موعود (ع) ادامه خواهد یافت و ما هر سال با محرم، تاسوعا و عاشورا با ایثار و شهادت پیوند می‌خوریم» (قدیمی کارمزدی، ۱۴۰۰، ص ۱۰۳). «مفهوم ایثار با ارزش‌ترین فضیلت اخلاقی و نوعی رفتار نوع‌دوستانه است که نقشی تمدن‌ساز در تاریخ و تمدن اسلامی دارد و باید آن را یکی از عناصر مهم در الگوی اسلامی – ایرانی پیشرفت دانست. مضاف بر این، در اکثر دستگاه‌های فلسفی – اخلاقی، ارزش ایثار به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین ارزش‌های اخلاقی شناخته شده و به جرئت می‌توان ادعا کرد که این مفهوم یکی از مهم‌ترین ارزش‌های اخلاقی است که می‌تواند دوام و قوام جوامع بشری را تضمین نماید» (علی‌زاده، میرصفی و شیرازی، ۱۴۰۰، ص ۱۴۸).

۲-۱. شهادت^۲

«شهادت در معنای خاص؛ یعنی کشته شدن در راه خدا (وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ).^۳ شهادت مرگ آگاهانه در راه هدف مقدس است. عملی آگاهانه و اختیاری است و شهیدان شمع محفل بشریت هستند» (مطهری، ۱۳۷۶، ص ۴۶). «قرآن کریم و صفحات تاریخ، حکایت از آن دارد که گروهی برای حفظ و تثبیت ارزش‌های الهی و انسانی در جامعه و راه تبعیت از فرامین انبیا و پیشوایان حق، چنان صادقانه و مخلصانه پا به میدان جهاد گذاشته‌اند که در این راه حتی جان در طبق اخلاص نهاده‌اند و آن را

۱. «امیرمؤمنان علی (ع) فرمود: الْإِثَارُ سَجِيَّةُ الْبَرِّ وَشِيْمَةُ الْخِيَارِ؛ ایثار خوی نیکوکاران و شیوه نیکان است و در جای دیگر فرمود: «إِلِیْثَارُ أَحْسَنُ إِلْحْسَانٍ وَأَعْلَىٰ مَرَاتِبِ الْإِيْمَانِ؛ دیگران را بر خود مقدم داشتن، بهترین نیکویی و بلندترین پایه‌های ایمان است» (قدیمی کارمزدی، ۱۴۰۰، ص ۹۱).

۲. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در راستای استفاده از هنر برای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و آموزه‌های دوران دفاع مقدس فرموده‌اند: «ما نیز به‌عنوان متولیان فرهنگ در جامعه باید نسبت به اجرای این مهم اهتمام داشته و جهادی فعالیت کنیم. ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و زنده نگه داشتن یاد شهدا، ایثارگران و تمام کسانی که در راستای حفظ ارزش‌های نظام اسلامی و امنیت کشور جان خود را فدا کردند، کمترین کاری است که آرمان‌ها و یاد این عزیزان در آینده فراموش نشود. در انقلاب و هشت سال دفاع مقدس ما، کارهای ارزشمند بسیاری انجام شد که باید برای نسل‌های آینده کشور تبیین شود» (خبرگزاری مهر، ۱۴۰۲).

۳. سوره آل عمران، آیه ۱۶۹.

سخاوتمندانه به پیشوای خود اهدا نموده‌اند» (قراآتی، ۱۴۹، ص ۱۳۸۳).

ایثار و شهادت می‌تواند در رویدادهای مختلف بروز پیدا کند. نمونه‌های آن را می‌توان در عرصه‌های مختلف تاریخی، از ۱۰۰ یا ۲۰۰ سال گذشته تا به امروز، مشاهده کرد. شهدای پیروزی انقلاب تا سال ۱۳۵۷، هشت سال دفاع مقدس، دانشمندان و فرهیختگان ایرانی و چهره‌های مطرح ملی و بین‌المللی در حوزه مقاومت را می‌توان یاد کرد؛ حتی جریانات دهشبار جنگ تحمیلی دوازده‌روزه در ایران - خرداد ۱۴۰۴ که با ایثار رزمندگان ارگان‌های مختلف، شهدای اقشار نظامی و غیرنظامی، زنان و کودکان مظلوم ایرانی همراه بود- امروزه باعث بیداری بیشتر و پررنگ شدن واژه‌های ایثار و شهادت شده است.

در این عرصه نیز هنرمندان سعی بر آن داشتند تا با زبان قلم این مصائب را زنده نگه دارند و در روشنگری حقایق تأثیرگذار باشند. استفاده از هنر در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت نیز به‌نوبه خود می‌تواند اقدامی ارزشمند و تأثیرگذار در جامعه باشد. برای نمونه می‌توان از نقاشی و عکاسی دوران دفاع مقدس یاد کرد که امروزه اسنادی ارزشمند از نمایان کردن ایثار و جانفشانی رزمندگان اسلام برای نسل جدید است.

۳-۱. دیوارنگاری^۱ / دیوارنگاره

«دیوارنگاری^۲ یکی از دستاوردهای بشر است که در طول تاریخ با دلایل و اهداف مختلف مورد توجه بوده و کارکردهای متنوعی داشته است. در سرزمین ایران، دیوارنگاری در دوره‌های مختلف، در شکل‌های متفاوتی دیده می‌شود که مسیر رشد تاریخی خود را متناسب با رشد فرهنگی و اجتماعی جامعه طی کرده است. ابعاد اجتماعی این هنر در دوران معاصر، به برخی از علوم و مهارت‌های دیگر مانند معماری، شهرسازی، طراحی شهری، تبلیغات محیطی، دکوراسیون، مهندسی مواد و ارتباطات اجتماعی پیوند خورده است» (امیدی، ۱۳۹۹، ص ۲). «تعریف واژه دیوارنگاری مفهومی مترادف با دیوارنگاره دارد. این واژگان که از اصطلاحات تخصصی و رایج در حوزه هنر معاصر می‌باشند، مدت زیادی نیست که به جمع اصطلاحات هنری وارد شده‌اند. این واژه‌ها به آثاری دلالت دارند که روی دیوار نوشته، کشیده یا ماندگار بر دیوار نصب می‌شوند»^۳ (رضائیان، ۱۳۹۶، ص ۳۳).

1. Mural painting

۲. با توجه به تعاریف گفته‌شده، دیوارنگاری، نقاشی دیواری و دیوارنگاره، به‌لحاظ معنی و محتوایی، معادل واژگان

Mural, Mural painting, Wall Painting در زبان لاتین تعریف شده‌اند (امیدی، ۱۳۹۹، ص ۵).

۳. «باید در نظر داشت که در منابع هنر اسلامی، اصطلاح تزئین یا تزیینات از واژگانی هستند که به‌جای دیوارنگاری استفاده شده‌اند؛ مانند عبارت تزیینات معماری، تزیینات دیواری، تزیینات گچ‌بری، تزیینات آجرچینی و غیره» (کفشیان مقدم، ۱۳۹۳: ص ۶۹).

در کتاب فرهنگ اصطلاحات هنری نوشته ادوارد لوسی اسمیت چنین تعریف می‌شود: «دیوارنگاری در زبان ایتالیایی «فرسکو»^۱ و «فرسکوسکو»^۲ به معنی خشک و فرسک خشک است؛ یعنی نوعی نقاشی نقاشی که به خلاف «فرسک حقیقی»^۳ روی اندود از قبل خشک شده، انجام می‌شود» (اسمیت، ۱۳۸۱، ص ۹۷). «تعریفی که در دایرةالمعارف بریتانیکا^۴ آمده است، نسبت به سایر موارد کامل‌تر است. شاخه‌ای از نقاشی که عملکرد آن در ارتباط با تزئینات دیوارها، سقف و بنا است. غیر از رابطه تنگاتنگ با معماری، ویژگی عمده آن، ارتباط وسیع همگانی است؛ درواقع دیوار به منزله یک زمینه نقاشی خود، بخشی از بناست که در یک ساختار معماری قرار دارد»^۵ (زنگی، ۱۳۹۵، ص ۳۷).

به نقل از کتاب دیوارنگاری/ایران «به‌طورکلی دیوارنگاری شامل بخش وسیعی از نقوش بر دیوارها است که می‌تواند انواع سبک‌ها و شیوه‌های نقش‌اندازی بر دیوار را در برگیرد. از سنگ‌نگاری در غارها گرفته تا برجسته‌سازی بر سنگ و نقش‌اندازی بر آجر و کاشی تا نقاشی بر آهک، چوب، شیشه، فلز گچ و حتی گچبری و آینه‌کاری را شامل می‌شود» (شریف‌زاده، ۱۳۸۱، ص ۱۰). البته امروزه شیوه‌هایی متنوع و مطابق با تکنولوژی‌های جدید به این عرصه اضافه شده است که جلوه‌های بصری و بیان آن را با زبانی دیگر نشان می‌دهد و می‌تواند تأثیرات و جلب‌کنندگی افزون‌تری را در مخاطب امروزی ایجاد کند؛ مانند هنر دیجیتال و استفاده از جلوه‌های بصری رسانه‌ای که به امکانات و تجهیزات پیشرفته‌ای نیاز دارد

۱-۴. تمدن اسلامی

تمدن اسلامی مجموعه‌ای از باورها و ارزش‌های برگرفته از اسلام است که تأثیر چشمگیری در رشد دانش، هنر و شکل‌گیری نهادهای اجتماعی و سیاسی میان ملت‌ها و جوامع در طول تاریخ جهان اسلام داشته است. «یک تمدن حقیقی از دیدگاه اسلامی باعث می‌شود همه جنبه‌های آن انسان را متوجه خداوند و فطرت خویش سازد. علت و حتی اصالت یک تمدن از دیدگاه اسلام بستگی به این دارد که آن تمدن چقدر می‌تواند زمینه توجه مردان و زنان را به هدف عالی زندگی انسانی یعنی پرستش خداوند و رفتار درخور جانشینی او در میان مخلوقات فراهم سازد. آن تمدن می‌تواند امکانات حمل‌ونقل را فراهم نموده یا دستگاه‌هایی هوشمند بسازد. از دیدگاه اسلامی، ارزش هر تمدنی باید براساس تحقق هدف نهایی انسان

1. Fresco

2. Fresco Secco

3. Buon Fresco

4. Encyclopedia Britannica

۵. پرویز مرزبان در کتاب فرهنگ مصور هنرهای تجسمی، دیوارنگاره را نقاشی روی اندود مرطوب آهک و ماسه بر دیوار یا سقف معرفی می‌نماید که به‌لحاظ تابناکی نوع ممتاز دیوارنگاره است» (مرزبان، ۱۳۸۹، ص ۱۳۰).

باشد نه بر چیز دیگر» (سعیدی فاضل، ۱۳۹۸، ص ۳۶).

«در تمدن اسلامی لایه‌های اعتقادی و باورهای دینی موجب شکل‌گیری ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی می‌شوند و این ارزش‌ها به رفتارهای اجتماعی و نمادهای ملی می‌انجامد. تمدن اسلامی ابعاد مختلف یک جامعه از جمله ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را به محصولات فرهنگی هنری، فناوریانه و بافت شهرسازی، معماری و کیفیت شهرنشینی تبدیل می‌کند که این محصولات مظاهر بارز تمدن اسلامی به شمار می‌آیند» (معاونت عقیدتی - سیاسی ارتش، ۱۳۹۹، ص ۱۶۹). تمدن اسلامی در طول تاریخ با فرازونشیب‌های بسیاری همراه بوده است. در همین زمینه، مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) با ارائه نظریه‌ای جدید با عنوان تمدن نوین اسلامی، مسیری تازه برای توسعه و گسترش تمدن اسلامی ترسیم کرده‌اند. «رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) با معرفی تشکیل تمدن اسلامی به‌منزله یک هدف غایی انقلاب اسلامی، انقلاب اسلامی و تشکیل نظام اسلامی را مقدمات این حرکت بزرگ دانسته‌اند. به فرموده ایشان: «بعد از آنکه این حرکت عظیم را ملت عزیز ما انجام داد، حرکت بعدی این بود که یک نظام اسلامی - یعنی ترتیب اداره کشور، همان‌طوری که اسلام گفته است - شکل بگیرد» (معاونت عقیدتی - سیاسی ارتش، ۱۳۹۹، ص ۲۱).

به فرموده مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی): «آن مفهومی که می‌تواند اهداف نظام اسلامی را تا حدود زیادی در خود جمع کند و به ما نشان دهد، مفهوم پیشرفت است. پیشرفت تداعی‌کننده حرکت است، راه است... پیشرفت هرگز متوقف نخواهد شد، چون انسان ادامه دارد... پیشرفت در مفهوم اسلامی، با پیشرفت یک‌بعدی یا دوبعدی در فرهنگ غربی متفاوت است؛ چندبعدی است... پیشرفت همه‌جانبه را به معنای تمدن‌سازی نوین اسلامی در نظر بگیریم.»^۱ به فرموده ایشان: «پیشرفت‌های ماشینی در تمدن امروزی، لوازم و ابزاری هستند برای اینکه مردم بتوانند با آرامش و آسایش، زندگی و حرکت کنند. در کنار آن، باید به دنبال این بود که فرهنگ زندگی را تبیین و تدوین کرد و به‌شکل مطلوب اسلام تحقق ببخشید» (سایت دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، ۱۳۹۱).

۱-۵. هنر و تمدن اسلامی

هنر اسلامی هنری است که بازتابی از معنویت و تعهد انسانی باشد، به ارتقای فکر و عمل انسان

۱. «از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی (مدظله‌العالی) هدف نهایی انقلاب اسلامی، دستیابی و نیل به تمدن نوین اسلامی است که برای دستیابی به آن باید پنج مرحله اساسی انقلاب اسلامی، نظام اسلامی، دولت اسلامی، جامعه اسلامی و تمدن اسلامی سپری شود» (فرزندی، ۱۳۹۹).

کمک کند و از ایجاد ضعف یا انحراف در اندیشه و رفتار او جلوگیری کند.^۱ «معنی شریف هنر در تفکر اسلامی همان انسان کامل است، تمدن اسلامی به دلیل نگاه بلندی که به انسان و جایگاه او در هستی به مثابه تجلی راستین عالم کبیر دارد، هنر را به والاترین حد ممکن می‌رساند. هنرمند در این تمدن به دیدار حقیقت اشیا در ورای عوارض ظاهری می‌پردازد. عقاید اسلامی بر کل شئون و صور هنری رایج در تمدن اسلامی تأثیر گذاشته و صورتی وحدانی به این هنر داده است. از این روی، روحانیت هنر اسلامی نه فقط در تزیین قرآن یا معماری مساجد بلکه در تمام شئون حیات هنری مسلمانان تسری پیدا کرده است» (باوندیان، ۱۳۸۲، صص ۴۹-۵۵). یکی از جلوه‌های بارز تمدن اسلامی، معماری و تزیینات بنا است، جلوه‌های بارز نمای بناها در شهر اسلامی همراه با تزیینات، نقوش اسلیمی و هندسی در هم تنیده که گاه نگاره‌ای روایی است.

«این نقوش دارای نظم و شکل‌های نامحدودی است و آشکارترین جلوه شکل‌های موزون در برابر دید همگان است. اسلیمی‌ها مانند آهنگ جلوه می‌کنند و پیچاپیچی هندسی اشاره بسیار آشکاری بر اندیشه است. اینکه یگانگی الهی و یا وحدت الوهیت زمینه و پایه گوناگونی‌های بی‌کران جهان است» (بورکهارت، ۱۳۹۲، صص ۵۴ و ۷۵). تزیینات در حجاری و مشبک‌کاری، کاشی‌کاری، نقاشی، کتیبه‌نگاری و... بر پیکره ساختمان‌ها نقش می‌بندد. خوش‌نویسی نیز در نمای معماری بازتاب آیات و روایات بر دیوارهای مساجد همراه با کتیبه‌های گچی و موزاییکی جلوه‌ای دیگر از آن است. «برخی اشکال هنری که در دوران تمدن اسلامی به وجود آمدند با تکرار در جامعه امروز برای بازنمایی محتوای دینی به کار گرفته شده‌اند... هنر اسلامی در حالت اول، هنر جوامع اسلامی و در حالت دوم نشان‌دهنده حقایق الهی منبعث از دین اسلام (تأکید بر محتوا) است» (ربیعی، ۱۳۹۲، ۳۲۳). در همه گونه‌های مختلف، هنر اسلامی نماد امری مشترک است؛ زیرا هنرمند مسلمان بر اساس نگرش توحیدی و تنزیهی خود، جهان را بازتابی از حقیقتی والاتر می‌بیند؛ بنابراین او خلق اثر هنری را هرگز با هدف نمایش مستقیم واقعیت‌های این جهان انجام نمی‌دهد؛ از این رو هر نماد در هنر اسلامی به مفهومی فراتر از دنیای مادی اشاره می‌کند (باوندیان، ۱۳۸۲، ص ۶۳).

۶. نمادهای هنر و تمدن اسلامی بر دیوارنگاره‌های شهر

هنر و معماری در تمدن اسلامی نشان‌دهنده جلوه عظیم، باشکوه و کم‌نظیر است. «ظهور این آثار نه

---

۱. «هنر در اندیشه حضرت امام خمینی (ره) به دو دسته هنر متعهد و هنر غیرمتعهد تقسیم می‌شود. این تعهد بیش از هر چیز نسبت به مردم و مکتب است: «تنها هنری مورد قبول قرآن است که صیقل‌دهنده اسلام ناب محمدی (ص)، اسلام ائمه هدی (ع)، اسلام فقرای دردمند، اسلام پابرهنگان، اسلام تازیانه‌خوردگان تاریخ تلخ و شرم‌آور محرومیت‌ها باشد» (۳۰ شهریور ۱۳۶۸) (زارع، ۱۳۹۵).

صرفاً برخاسته ذوق و احساس زیباشناسانه هنرمندان و معماران مسلمان که در نوعی الهیات نظری و در بعدی شهودی نهفته است» (بلخاری، ۱۳۹۴، ص ۱۳). «هنر و معماری اسلامی طبیعت‌گرا (به معنای صوری آن) نیست. هنرمند مسلمان تلاش می‌کند به مخاطب خود پیام‌وزد که چگونه عالم (و در اصل آیات الله) را در عرصه هنر مانند اثر هنری بنگرد. در این هنر نظم، آراستگی و تناسب حضوری کامل دارد» (بلخاری، ۱۳۹۴، ص ۱۹).

نمای شهری که جزئی از فضای معماری تمدن اسلامی است، از طریق جلوه‌های بصری در نمای شهر مدرن می‌تواند کارکرد تطبیقی داشته باشد و هنرمند مسلمان با الهام از نگاه انتزاعی و نشانه‌هایی در ظهور نمای واقع‌گرا اهداف ارزشمند را به عرصه ظهور رساند. دیوارنگاری ایران بعد از انقلاب اسلامی «به لحاظ مضمون و محتوا در دایره‌ای از بنیان‌های سیاسی، مذهبی و فرهنگی به حیات خود ادامه داده است. این امر باعث تقویت مضامین و رویکرد فرهنگی در مقایسه با مضامین تجاری و حتی زیباسازی آثار دیوارنگاری شده است» (کفشیان مقدم، ۱۳۷۸، ص ۱۱۰). دیوارنگاری‌های شهری بستری برای بیان جلوه‌های هنر مقاومت، ایثار و عدالت‌خواهی است که می‌تواند ابزارهایی برای تمدن‌سازی نوین و جلوه استکبارستیزی^۱ باشد. با پیروزی انقلاب اسلامی و سال‌های دفاع مقدس، تبلیغات اسلامی جایگاه ویژه‌ای پیدا کرد. یکی از این نمودهای تبلیغات اسلامی بستر دیوارهای شهری بود که در ابتدا به صورت هنری مردمی شکل گرفت. در ارتباط با پیشینه دیوارنگاره‌های دوران انقلاب، این نوع دیوارنگاره‌ها «در یک حرکت خودجوش و مردمی آغاز شد و بعد از انقلاب با سرعت گسترش یافت. موضوع اغلب آثار جنبه اعتراضی داشت و با دست‌نوشته‌های مردمی و شعارنویسی شابلونی با محتوای اشعار انقلابی شروع شد» (زنگی، ۱۳۹۵، ص ۲۲۳).

در سال‌های ابتدایی تبلیغات انقلابی، آثار به صورت نوشتار و تصویر در نمای شهری جلوه‌گر شد که «بر سه اصل پایبند بود. اول: تجدید حیات هویت اسلامی؛ دوم: تقویت احساس اعتماد به نفس و همیاری توده‌های مردم برای پیروزی بر مشکلات؛ سوم: آگاهی از خطرات دشمنان» (کفشیان مقدم، ۱۳۷۸، ص ۱۱۱).^۲ اولین دیوارنگاری انقلابی هنرمندان آکادمیک را هانیبال الخاص و ادهم ضرغام در سال ۱۳۵۹

۱. بیانات آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله العالی) در اجلاس جهانی علما و بیداری اسلامی در سال ۱۳۹۲ «موضوع «بیداری اسلامی» امروزه در صدر فهرست مسائل جهان اسلام و امت اسلامی است؛ پدیده شگرفی است که اگر باذن الله سالم بماند و ادامه یابد، قادر خواهد بود سربرآوردن تمدن اسلامی را در چشم‌اندازی نه‌چندان دوردست، برای امت اسلامی و آنگاه برای جهان بشریت رقم زند» (سایت دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی)، ۱۳۹۲).

۲. دیوارنگاره‌ها در دوران انقلاب، ابتدا به دو گروه دیوارنوشته‌ها (شعارهای انقلابی) و دیوارنگاره‌ها صورت گرفتند. «دیوارنگاره‌های انقلابی کمی بعد از دیوارنوشته‌ها و بعد از پیروزی انقلاب، به دست هنرمندان انقلابی و بدون سفارش‌دهنده و حامی خاصی خلق شدند» (کفشیان مقدم، ۱۳۷۸، ص ۱۰۹).

روی دیوار سفارت آمریکا، در تهران اجرا کردند (کفشیان مقدم، ۱۳۷۸، ص ۱۰۹).^۱ (تصاویر ۱ و ۲)

تصویر (۱)

تصویر (۲) بخشی از دیوارنگاره، سفارت سابق آمریکا

دیوارنگاره و دیوارنوشته، تهران (امید، ۱۳۹۹: ص ۲۲۵) آمریکا، هانیبال الخاص و ادهم ضرغام (امیدی، ۱۳۹۹، ص ۲۲۳)

به‌مرور دیوارنگاره‌های مذهبی در سطح شهر، طی دهه‌های اخیر به‌لحاظ سبک اجرایی و توسعه شهری گسترش پیدا کرده است. امکانات فناوری و دیجیتال و استفاده تصاویر با هوش مصنوعی و نورپردازی نیز در ظهور این نوع آثار تأثیر داشته است. «در آثاری که به‌صورت خاص دارای مضمون مذهبی

تصویر (۳) دیوارنگاره « تمدن رضوی » مشهد، احداث ۱۴۰۲ (خبرگزاری رضوی، ۱۴۰۲)

۱. «دیوارنگاره‌های این دوره، به‌دلیل نوپایی انقلاب اسلامی، بدون برنامه‌ریزی قبلی، مطالعات کافی و فاقد طرح‌های اولیه هستند. در این آثار توجهی به هماهنگی بین اثر و محیط و دیوار دیده نمی‌شود و هنرمندان با هدف نمایش بهتر موضوعات، از عناصر بصری و نمایشی مانند تصویر رهبر، قرآن، اسلحه، مشتی گره‌کرده، پرچم آمریکا، عقاب و... استفاده می‌کردند. در این آثار جنبه اطلاع رسانی و روحیه بخشی به مردم بر جنبه هنری آثار غالب بود» (مسجدجامعی، ۱۳۹۲، ص ۱۵).

هستند، آثار خوش‌نویسی و تایپوگرافی در اولویت قرار دارند. با توجه به جایگاه ویژه خط و خوش‌نویسی در هنر اسلامی، در این گروه از دیوارنگاره‌ها، معمولاً محتوای مذهبی از طریق ایجاد تصویر با حروف و نوشتار خلق شده‌اند» (شاملو، ۱۳۸۷، ص ۱۰۲).

تصویر (۴) دیوارنگاری با نورپردازی دیجیتال، پل آزادی

(خبرگزاری مشرق، ۱۳۹۹)

۷. دیوارنگاری فضای شهری با مضمون ایثار و شهادت

ایثار و شهادت مفهوم عمیق و تأثیرگذاری است که همواره هنرمندان در آثار خود بر آن تأکید دارند. این ارزش‌ها همچنان در جامعه امروز ایران، با توجه به شرایط، آرمان‌های ملی و باورهای مذهبی جایگاهی پررنگ و زنده دارند و شایسته است که توجه بیشتری به آن‌ها شود. در سال‌های هشت سال دفاع مقدس «ارزش‌هایی همچون حماسه‌آفرینی، ایثار، مقاومت، شهادت و... برای مردم مطرح می‌شد و از این طریق مشارکت ملی برای دفاع از وطن و انقلاب برانگیخته می‌شد» (امیدی، ۱۳۹۹، ص ۲۲۶).

هنر در عرصه تمدن اسلامی ترسیم‌کننده عدالت، شرافت و تعهد انقلابی است و هنرمندان در میان بسترهای نوین شهری و زیستی، از ابزارهای تبلیغاتی و اثرگذار این دوران، برای به گوش رساندن پیام آزادگان اسلام به جهانیان استفاده می‌کنند. دیوارنگاره‌های شهری با موضوع مقاومت همچون رسانه‌ای تجسمی در سطح شهر شکل گرفته‌اند و نمودهایی از پیام شهدا و ایثارگران را بیان می‌کنند. در این آثار، چهره سرداران، شهدای شاخص و دیگر شهدای دوران جنگ، سخنان امام خمینی (ره) و آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی)، حضور مردم در صحنه‌های جنگ، خانواده شهدا، آزادگان، جانبازان، پایداری ملی و بین‌الملل حتی به زبان‌های مختلف همچون عربی، عبری و انگلیسی مشاهده می‌شود (تصاویر ۵-۷).

حوزه مقاومت و شهید در برخی شرایط و دوران‌ها بارزتر می‌شود؛ مانند جریان‌های طوفان الاقصی و جنگ تحمیلی دوازده‌روزه در خرداد ۱۴۰۴ که جوانان و نوجوانان امروز به عین آن را لمس کردند. در این وقایع است که جایگاه هنر پررنگ‌تر می‌شود تا با نمادها و تفکر خلاق، چهره استکبار را برملا سازد و روحیه مقاومت را تشدید کند؛ از جمله تصاویر خانواده‌های شهدا و مضامین ضد صهیون به صورت چاپ روی پارچه و نقاشی دیجیتال در سطح شهر مشاهده می‌شود.

تصویر ۵- دیوارنگاری ساختمان روبروی میدان فلسطین، منبع: (خبرگزاری رکنا، ۱۴۰۳)

تصویر ۶) دیوارنگاری ساختمان روبه‌روی میدان فلسطین (خبرگزاری جهان امروز، ۱۴۰۲)

تصویر (۷) دیوارنگاری ساختمان روبه‌روی میدان ولیعصر (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۴۰۳)

۸. دیوارنگاره‌های مترو با نگاه (ایثار و شهادت / دفاع مقدس)

دیوارنگاره‌های مترو، که جزء فضاسازی‌های شهری در محیط پرتدد زندگی ماشینی است، می‌تواند در راستای هرچه زیباتر کردن محیط و اطلاع‌رسانی و تبلیغات فرهنگی جامعه، آثار فاخری را به نمایش گذارد. تابلوهای شهدا و ایثارگران در این فضا با مضامین الهی و در چهارچوب جامعه‌ای که در راستای فرهنگ و تمدن اسلامی شکل گرفته، طراحی شده‌اند. این دیوارنگاره‌ها با استفاده از نمادها و نقش‌هایی که در حافظه بصری مردم جامعه ریشه دارند و بر پایه باورهای سنتی، آیینی و مذهبی نمود داشته‌اند، فرهنگ ایثار و شهادت را مطرح می‌کنند. افزایش معنویت و اخلاق در فضای عمومی جامعه متمدن اسلامی نیازمند ملزوماتی است که هنر می‌تواند در بروز آن مؤثر باشد. توجه به پیروزی‌ها و روایت‌های جنگ، بیان رشادتها و فداکاری‌ها به نسل‌های آینده و ترویج روحیه ایثار، شهادت‌طلبی و امیدافزایی ازجمله رویکردهای این طراحی‌ها است.

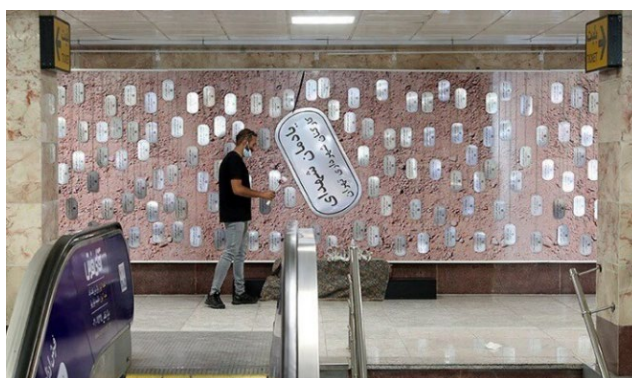
با نگاه به جدول (۲) مشاهده می‌شود که در خط ۱، از میان ۲۹ ایستگاه و ۲۵۵ تابلو، ۲۴ تابلو مرتبط به ایثار و شهادت است. در خط ۴ از ۱۴۸ تابلوی نصب‌شده ۹ مورد آن مرتبط به این موضوع است. در حدود ۱۰ درصد از دیوارنگاره‌های خط ۱ و حدود ۶ درصد از دیوارنگاره‌های خط ۴ به موضوع ایثار و

۱. مترو «نقش مهمی را در حفاظت از جان و مال افراد و سرعت و نظم بخشیدن به زندگی آنها ایفا می‌کنند. به همین خاطر، خلق فضاهایی با طرح و نقش مناسب ضروری است تا افرادی که به‌صورت مکرر و روزانه با فضای مترو در ارتباط هستند، دچار کسالت و خستگی بصری نشوند. علاوه بر زیباسازی فضا، این آثار باید نیازهای کارکردی در ارتباط مناسب با ویژگی‌های انسانی و فرهنگی جامعه را برآورده کند» (هوشیاری‌فرد، ۱۴۰۰، ص ۵۹).

شهادت در عرصه‌های مختلف به خصوص دفاع مقدس اختصاص یافته است. در خط ۴ ایستگاه‌ها و دیوارنگاره‌های کمتری وجود دارد، اما صحنه‌های بیشتری از وقایع و شخصیت‌های حوزه مقاومت نصب شده است. به نظر می‌رسد به دلیل قرارگیری در مسیر راهپیمایی‌ها و رویدادهای مهم ملی و مذهبی این نکته مشهود است؛ در حالی که ایستگاه‌های مزین به نام شهدا، (اغلب در خط ۱)، دیوارنگاره‌ای مرتبط با نام ایستگاه قرار داده نشده است؛ مانند ایستگاه شهید صدر، شهید حقانی و شهید کلاهدوز که بهتر است برای آشنایی هرچه بیشتر شهروندان با این شهدا، تابلوهای مرتبط در ایستگاه‌ها طراحی و نصب شود.

تصویر (۸) دیوارنگاره ایستگاه متروی حبیب‌الله، خط ۴ تکنیک کاشی شکسته
(منبع: نگارنده)

تصویر (۹) دیوارنگاره مترو تهران، ایستگاه میدان شهدا، خط ۴. تکنیک تلفیقی با دیجیتال (منبع: نگارنده)
دریافت مشخصات شهدا با اسکن کدهای تصویری از روی پلاک‌ها

جدول (۱) تعداد دیوارنگاره‌های نصب‌شده و همچنین مرتبط با ایثار و شهادت در ایستگاه‌های خط ۱ و ۴ متروی تهران

ردیف	ایستگاه‌های (خط ۱)	کل دیوارنگاره‌های نصب‌شده در ایستگاه	مرتبط با موضوع	ردیف	ایستگاه‌های (خط ۴)	کل دیوارنگاره‌های نصب‌شده در ایستگاه	مرتبط با موضوع
۱	کهریزک	۶	-	۱	شهید کلاه‌دوز	۷	-
۲	حرم مطهر	۹	-	۲	نیروی هوایی	۶	۱
۳	باقرشهر (شاهد)	۹	۳	۳	نبرد	۶	-
۴	پالایشگاه	-	-	۴	پیروزی	۸	-
۵	شهر ری	۱۰	-	۵	ابن سینا	۴	-
۶	جوانمرد قصاب	۱۱	۳	۶	میدان شهدا	۱۷	۳
۷	علی‌آباد	۵	--	۷	دروازه شمیران	۱۵	۲
۸	شهید بخارایی	۶	۱	۸	فردوسی	۶	-
۹	پایانه جنوب	۶	-	۹	تئاتر شهر	۳۰	-
۱۰	شوش	۴	-	۱۰	میدان انقلاب	۷	۱
۱۱	میدان محمدیه	۱۲	-	۱۱	توحید	۱۴	-
۱۲	خیام	۴	-	۱۲	شادمان	۱۴	-
۱۳	پانزده خرداد	۹	۲	۱۳	دکتر حبیب‌الله	۶	۱
۱۴	امام خمینی (ره)	۱۵	۱	۱۴	استاد معین	۵	-
۱۵	سعدی	۸	۱	۱۵	میدان آزادی	ممنوعیت عکاسی حتی با گواهی	
۱۶	دروازه دولت	۱۱	۱	۱۶	بیمه	۶	۱
۱۷	آیت‌الله طالقانی	-۷	-	۱۷	شهرک اکباتان	ممنوعیت عکاسی حتی با گواهی	
۱۸	شهدای هفتم تیر	۱۰	۱	۱۸	ارم سبز	ممنوعیت عکاسی حتی با گواهی	
۱۹	شهید مفتاح	۱۰	۳	جمع			۹
۲۰	شهید بهشتی	۱۷	۲				
۲۱	مصلای امام خمینی (ره)	۱۴	۱				
۲۲	شهید همت	۱۲	۲				
۲۳	شهید حقانی	۷	-				
۲۴	میرداماد	۶	-				
۲۵	شریعتی	۱۲	۲				
۲۶	قلهک	۶	-				
۲۷	شهید صدر	۷	-				
۲۸	قیطریه	۷	-				
۲۹	تجربش	۱۷	۱				
جمع		۲۵۵	۲۴				

(منبع: نگارندگان)

۹. تصویر زن مسلمان در دیوارنگاره‌های مترو با موضوع ایثار و شهادت

۹-۱. نقش زنان در حوزه مقاومت و دفاع مقدس

بانوان همواره در زمینه‌های گوناگون اجتماعی، سیاسی و تاریخی به‌عنوان نیروهای تأثیرگذار جامعه، چه به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم، نقش‌آفرینی کرده‌اند. «زنان مسلمان ایران هم‌پای مردان و با اطاعت از ولایت فقیه در همه میدان‌های فرهنگی، مبارزاتی و سازندگی به فعالیت خود ادامه دادند تا به تشکیل نظام اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) نائل گردیدند و برترین الگو برای زنان عصر حاضر شدند. زنان در تمدن اسلامی از طریق جهت‌دهی انگیزش‌ها، تغییر رفتارها، مقیاس‌های خانواده، جامعه و جهان نقش‌آفرینی می‌کنند و بر زمینه‌سازی در جهت تحقق انقلاب اسلامی گام برداشتند» (یاسری و اخوان نیلچی، ۱۳۹۷، ۱۴۱ و ۱۴۶). آنان با نگاه فرهنگی و تربیتی برای پرورش نسلی شهادت‌طلب و ایثارگر، به‌عنوان حامیان مقتدر در برهه‌های مختلف انقلاب پیش رفته‌اند. این موضوع در وقایع حساس تاریخی نمود بیشتری پیدا کرده است؛ مانند وقایع پیروزی انقلاب اسلامی، دوران دفاع مقدس هشت‌ساله، جنگ تحمیلی دوازده‌روزه و سایر وقایع، به عین قابل مشاهده است.

یکی از نخستین وظایفی که زنان در دوران هشت سال دفاع مقدس بر عهده داشتند، همراهی و مشارکت در جنگ علیه دشمن بعثی بود. زنان رزمنده در خرمشهر، فعالیت‌هایی ازجمله مراقبت از تسلیحات، تسلیح رزمندگان، نگهبانی از پیکر شهدا و توزیع سلاح بین رزمندگان را بر عهده داشتند که تا پایان جنگ ادامه یافت. همچنین آنان مسئولیت‌هایی همچون اطلاعات رزمی، عکاسی و خبرنگاری و امدادگری جنگ را بر عهده داشتند؛ به‌خصوص با خروج خانواده‌ها از خرمشهر و لزوم شرکت بیشتر در مقابله با دشمن، امدادگران مرد کمتر شد و خواهران به‌عنوان نیروهای اصلی به‌صورت پرستار و پزشک این فعالیت را انجام می‌دادند؛ حتی رسیدگی به امور شهدا در برخی از بانوان را انجام می‌دادند (داوودآبادی و احمدی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۱) که برخی از زنان نیز در این راه شهید و اسیر می‌شدند. خانم طاهره دباغ ازجمله زنان ایثارگر دوران دفاع مقدس و فعالین پس از انقلاب اسلامی بود که فرماندهی سپاه پاسداران غرب کشور را در دوران دفاع مقدس بر عهده داشت.

زنان در پشت جبهه‌های جنگ با کمک‌های مالی، حتی اهدای اشیای قیمتی، حضور همدلانه‌ای داشتند. همکاری در جمع‌آوری کمک‌های مردمی، ارسال و تهیه انواع نیازمندی‌های رزمندگان در جبهه‌ها، تهیه غذا و خیاطی لباس‌های گرم برای رزمندگان، سخنرانی‌های پرشور و روشن‌گرانه، تبلیغات برای ایجاد روحیه حماسی در رزمندگان و خانواده‌ها، حضور در عرصه‌های فرهنگی، هنری، ادبی و تبلیغی و نیز تکریم مقام شهیدان و عیادت از مجروحان، سرکشی به خانواده شهدا، رزمندگان، اسیران و همچنین

در بزرگداشت و حفظ یاد و خاطرات شهدا نقش مهمی داشتند (داوودآبادی و احمدی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۱). بانوان حتی در دوران دفاع مقدس دوازده روزه در جایگاه‌های مختلف روحیه استکبارستیزی و ایثارگری را حفظ کردند و زبانزد جامعه بین‌المللی شدند؛ ازجمله خانم سحر امامی مجری شبکه خبر و سایر همکارانشان که دلاورانه در عرصه رسانه و بازگویی حقیقت ایستادگی کردند. مادران و خانواده شهدای ترور و شهدای امر به معروف نیز ازجمله ایثارگران این عرصه هستند. بانوان این عرصه، با حفظ روحیه مقاومت و نشر تفکر شهدا، حفظ و تکریم روحیه ملی - مذهبی، پاسداران ملت را یاری دادند. در همین زمینه، حفظ تصویر زنان در فضای امروزی بسیار ارزشمند است.

۹-۲. جایگاه زنان در دیوارنگاره‌های مترو (با رویکرد ایثار و شهادت)

در تعدادی از دیوارنگاره‌های مترو با موضوع ایثار و شهادت، که ۳۴ مورد تابلو در خطوط ۱ و ۴ است، حضور زنان در ۸ نمونه دیوارنگاره‌های آن مشاهده می‌شود. شایان ذکر است که با توجه به تأثیرگذاری زنان در عرصه‌های مختلف حوزه مقاومت، به نظر می‌رسد این تعداد بسیار ناچیز باشد. همچنین با نگاهی کلی به تابلوها، به لحاظ اجرا و بازنمایی تجسمی، آثار هنری می‌توانستند بارزتر و ماهرانه‌تر کار شوند. زنان مسلمان در این تصاویر با پوشش چادر و گاهی پیشانی‌بند جنگی همراه با رزمندگان ترسیم شده‌اند. تصویرپردازی چهره آن‌ها، که اغلب دارای سیما هستند، بدون بیان واکنش غم، ناراحتی و شادی تصویر شده‌اند (چهره راسخ و اغلب در نمای اصلی).

جدول زیر انواع حضور زنان را در این تابلوها نشان می‌دهد. این حضور به لحاظ مفهومی و تجسمی بازگو شده است.

جدول (۲) بررسی دیوارنگاره‌های خط ۱ و ۴ در ارتباط با حضور زنان در تابلوها با موضوع دفاع مقدس (منبع: نگارندگان)

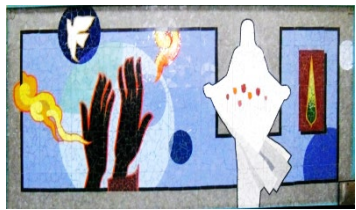
ردیف	نوع حضور - موضوعیت	بخشی از تصاویر دیوارنگاره‌ها	موقعیت	نگاه تجسمی
۱	حامیان دعاگوی و زیارت‌کننده قبر شهید		یک‌سوم نمای جلوی صحنه	تکنیک سفال - بانوی اصلی در شمایی بزرگ‌تر - مورد توجه دید بیننده، طراحی برگرفته از ظرافت نگارگری - بدون حالت در چهره - حرکت نرم در پیکره - لطیف‌تر شدن با اشکال منحنی - نمای کشیده پیکره حالت عروج ایجاد کرده است که در راستای علم عزاداری محرم و قبر شهید، آن را با فضای عاشورا و قداست مقبره و بقاع ترکیب کرده است - دید نامناسب به لحاظ موقعیت مسافران در مترو

ادامه جدول (۲) بررسی دیوارنگاره‌های خط او ۴ در ارتباط با حضور زنان در تابلوها با

موضوع دفاع مقدس (منبع: نگارندگان)

ردیف	نوع حضور - موضوعیت	بخشی از تصاویر دیوارنگاره‌ها	موقعیت	نگاه تجسمی
۱	حامیان دعاگوی و زیارت‌کننده قبر شهید		یک سوم نمای جلوی صحنه	تکنیک سفال - پیروزی رزمندگان در راستای دعا و حمایت مادران و همسران - نگاه تأکیدی، بزرگ‌نمایی پیکره زن نسبت به سایرین - تأکید بر پیکره و نمای روبه‌روی زن - بدون حالت چهره، هم‌راستا بودن از قطر صفحه با خورشید که نماد روشنائی و هدایت است - طراحی ضعیف، خشک و عروسک‌گونه در چهره و دست‌ها
۲	بدرقه‌کننده در پشت صحنه با سید گل یا قرارگیری در گلستان مسیر رزمنده	 	مرکزیت (نگاه حامی)	تکنیک سفال - مرکزیت حضور زن - ارزش گذاری به زن - شیوه واقع‌گرا در تلفیق با نگارگری (طراحی پر جزئیات)، صحنه خلوت‌تر نسبت به دیوارنگاره‌های دیگر، حالت لطیف با حرکت فرم‌ها در باد - سیال نقاشی روی بتن - تأکید بر طراحی خطی (دورگیری) - نمای زن هم‌اندازه با پیکره مرد در جلوی صحنه - شیوه تصویری سازی - حالت نامشخص در چهره زن - ترسیم نکردن چهره (ایجاد قداست) - طراحی ضعیف پیکره و ترکیب‌بندی - استفاده از رنگ‌های روحی غالب و ضعیف باعث گیرایی کمتر شده است - نمای قرمز رنگ پرچم که تا بالای سر زن ادامه دارد (شهادت‌طلبی)
۳	بدرقه‌کننده از زیر قرآن و بستن سربند برای آمادگی جنگ	 	نمای جلو، حامی و مشوق	تکنیک فلز - زن هم‌راستا و نمای عقب‌تر از رزمنده در جلوی صحنه برای اهمیت بیشتر بر این موضوع - بیان چند روایت در یک صحنه - شیوه سیلوئت - دید نامناسب مخاطبان در راهروی باریک مترو
			یک پنجم صفحه، حامی و مشوق	تکنیک سفال - شیوه واقع‌گرا - زن در نمای هم‌راستا با پیکره‌هایی دیگر - در فضای گالگون، نمای ایجاد فضای پیروزی و مثبت به صحنه حضور رزمندگان - حالت نداشتن در چهره زن - از چندین روایت در صحنه - دید نامناسب بیننده با فضای اندک جلوی تابلو و کشیدگی دیوارنگاره

ادامه جدول (۲) بررسی دیوارنگاره‌های خط او ۴ در ارتباط با حضور زنان در تابلوها با موضوع دفاع مقدس (منبع: نگارندگان)

ردیف	نوع حضور - موضوعیت	بخشی از تصاویر دیوارنگاره‌ها	موقعیت	نگاه تجسمی
۴	نمود مستقل و اصلی		یک سوم صفحه - نمای جلو - شکل اصلی	تکنیک کاشی شکسته - شیوه طراحی به صورت انتزاعی - فرم اصلی که تأکید بر رنگ سفید نماد پاکی و قداست است، وجود زن همراه با گل‌های لاله (نماد شهدا) تربیت نسل آینده (شهیدان از دامن زنان) - داستان دعاگوی و حضور زن به عنوان مفهوم اصلی بارز شده است.
۵	جزء شخصیت‌های اصلی و همراه همچون رزمندگان		نزدیک به مرکز، در یک راستا با سایر شخصیت‌ها، نمای هم‌ردیف	تکنیک سفال - تأکید بر نمای خطی نقش برجسته - زن هم‌راستا با پیکره‌های دیگر، پشت سر و همچنین همراه اصلی در مبارزه - با بستن سربند و همراهی پرچم در راه رسیدن به فتح - نگاه روبه‌جلو در تلاطم‌های وقایع با نشان دادن خطوط موج - همراهی زن و مرد در عبور از سختی‌های دفاع مقدس

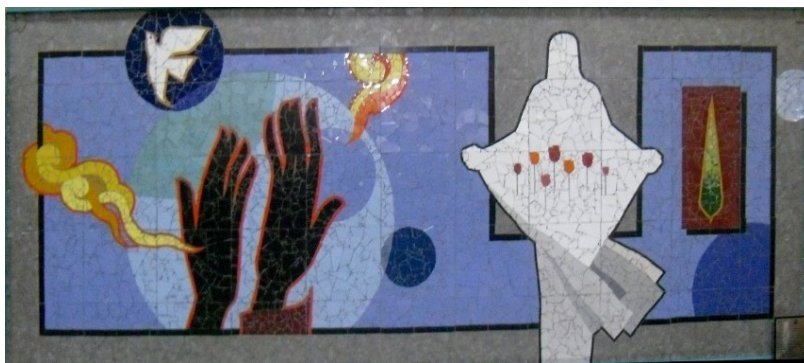
۱۰. مفاهیم ایثار و شهادت روی دیوارنگاره‌های مترو

ایثار و شهادت به عنوان شاکله مهم استکبارستیزی و صیانت از عزت اسلامی، از ارکان تمدن نوین اسلامی مطرح بوده است. این امر می‌تواند به صورت تصویر و کلام باعث ترویج و تشویق فرهنگ و اقتدار ملی شود. امروزه زبان تصویر، با اثرگذاری سریع و نافذ بر قوه بینایی و ذهنی، مخاطب را در این امر به اندیشه ترغیب می‌کند. بسیاری از دیوارنگاره‌های مترو به عنوان زبان بصری ارزش‌های جامعه، به صورت نمادها و نشانه‌ها عرضه می‌شوند و هویت خود را در قالب رنگ و فرم با نگاهی زیبایی‌شناسانه نشان می‌دهند.

۱-۱۰. نمونه دیوارنگاره (مورد ۱)

در پلان نخست، پیکره زنی استوار و باوقار با لباسی مزین به گل‌های لاله مشاهده می‌شود. قرارگیری زن در نمای اول و به رنگ سفید، «تأکیدی بر اهمیت وجودی، معنوی زن و نقش حمایتگری در دوران انقلاب و جنگ تحمیلی است» (خانی و دیگران، ۱۳۹۴، ص ۵۸). «رنگ سفید نماد پاکی، عقل،

معصومیت، زندگی و نور است» (کوپر، ۱۳۸۶، ص ۲۰). در اینجا نیز نمادی از پاکی و فداکاری مادران و همسران شهدا و شباهت آنان به زنان آسمانی، همچون فاطمه زهرا (ص) است. به فرموده امام خمینی (ره): «از دامن زن، مرد به معراج می‌رود» (امام خمینی (ره)، ۱۳۸۹، ج ۷، ص ۳۴۱). در این تصویر نیز در دامن زن چند گل لاله دیده می‌شود. لاله‌های رویده از دامن زن، نماد شهیدانی است که مادران فداکار آنان را تربیت کرده و در این راه جانشان را نثار اسلام و میهن کرده‌اند.^۱

تصویر (۱۰) دیوارنگاره، تکنیک کاشی شکسته، تهران، ایستگاه متروی شاهد.

(منبع: نگارندگان)

در نمای پس‌زمینه، درخت سرو همیشه‌سبز بر زمینه قرمز قرار دارد. «در باورهای اسطوره‌ای ایرانیان، انتساب صفت آزادی به سرو، یادگار ارتباط آن با ناهید است که در اساطیر و افسانه‌ها رمزی از آزادی و آزادی به شمار می‌رود» (یاحقی، ۱۳۷۵، ص ۲۴۵). درخت سرو در اینجا نماد ایستادگی و مقاومت شهدا همچنین به زنده بودن و جاودانگی آن‌ها اشاره دارد. تصویر نمادین دیگر، کبوتر در حال پرواز و اوج است. این پرند به آزادی و رهایی رزمندگان اشاره می‌کند که با اشتیاق به‌سوی پروردگار خود می‌شتابند.

در قسمت راست تابلو، پیکره زن با رنگ سفید، بیشترین سطح را در میان دیگر عناصر به خود اختصاص داده است که نشان‌دهنده توجه به حضور زن به‌عنوان عامل تأثیرگذار در مفاهیم این تابلو است.

۱. در حوزه ادبیات دفاع مقدس، گل لاله نمادی از شهید است. ازسوی دیگر، سرخی گل لاله رنگ سرخ شهادت را نشان می‌دهد. یکی از موضوعات برجسته نقاشی دفاع مقدس، موضوع شهید و شهادت است؛ بنابراین نقاشان در تصویرآفرینی‌های ایثار و شهادت، حضور و جاودانگی شهید را در گل لاله نمایان می‌کنند.

جدول (۳) مشخصات دیوارنگاره، ایستگاه متروی شاهد. (منبع: نگارندگان)

مکان نصب	نام تابلو در شناسنامه اثر	نام هنرمند	تکنیک	اندازه
ایستگاه متروی شاهد (خط ۱)	شهادت	حسین شناور	کاشی شکسته	۲ × ۵ متر

تصاویر (۱۱) دیوارنگاره شهادت، ایستگاه شاهد در ارتباط با فضای محیطی. (منبع: نگارندگان)

جدول (۴) خلاصه تحلیل دیوارنگاره اول. (منبع: نگارندگان)

فرم و رنگ	زن ایستاده به رنگ سفید - لاله هایی در دامن به رنگ قرمز - کبوتر سفید - دست‌ها به حالت دعا با رنگ سیاه - سرو سبز روی مستطیل قرمز - دایره‌هایی به رنگ آبی - کادر هندسی به رنگ آبی و زمینه به رنگ خاکستری.
نماد	زن نماد اهمیت وجودی زنان در همراهی شهدا - رنگ سفید چادر نشانه پاکی و فداکاری - لاله نماد شهدا و قرمزی لاله خون شهید - سرو نماد آزادی و جاودانگی رزمندگان - کبوتر نماد حرکت و پرواز به ملکوت.
دیوارنگاره و فضای محیطی	محل نصب بر دیوار روبه‌روی خروجی - اندازه اثر متناسب با فضای ایستگاه - فاصله دیوارنگاره تا سقف و زمین مناسب - تناسب خط افقی مخاطبان با اثر رعایت شده است - فاصله مناسب تا مخاطب در حال حرکت به‌منظور دیدن و درک پیام دیوارنگاره - نور کافی از منبع نور مصنوعی.

۲-۱۰. نمونه دیوارنگاره (مورد ۲)

در این اثر، بافت و حرکات عناصر درون کادر، بیانگر اتفاقات جنگ است. نمادهای مربوط با جنگ از جمله خورشید، نخل و نمای شهر نیمه‌ویران، تأثیر مهمی را در ارائه مفهوم آن بیان می‌کند. پیکره رزمنده که بدون جزئیات تجسمی به تصویر کشیده شده است، به سربازانی اشاره می‌کند که حتی با سن بالا به‌صورت مصمم و قدرتمند در جنگ شرکت کرده‌اند. قدرت و استواری را از قدم‌ها، حرکت روبه‌جلو و

اعتماد به نفس رزمنده می‌توان فهمید که به الگوی گرایشی و اخلاقی دفاع مقدس اشاره دارد. خورشید که به صورت دایره (این فرم نمادین در اکثر آثار دفاع مقدس دیده می‌شود) قرمز رنگ و در پشت رزمنده قرار دارد، نمادی از نور امید و یاری الهی است که رزمندگان را همراهی می‌کند.^۱ گل‌های لاله‌ای در مرکز تصویر مشاهده می‌شود که نماد شهدای انقلاب است.

حرکت لاله‌ها در تضاد با حرکت موشک‌ها طراحی شده است که این خود می‌تواند یک مفهوم نمادین داشته باشد. تضاد بین اهداف رزمندگان و دشمن مطرح است. در مرکز اثر، موشک‌ها در حال هجوم تعریف شده‌اند و همچون فلش می‌تواند نمادی از دشمنان و حملاتی باشد که به رنگ قرمز (خون) طراحی شده‌اند. شهر ویران پس‌زمینه دلیلی بر این نگاه است. کلمه یا ثارالله که در بالای سر رزمنده و به صورت هدمند جای‌گذاری شده است، ارتباط دفاع مقدس و عاشورا را نشان می‌دهد؛ همچنین می‌تواند اشاره به فرهنگ عاشورایی و اسلامی به عنوان یکی از ویژگی‌های دفاع مقدس باشد. مقبره‌ای با نماد دست در بالای صفحه، اشاره به مقبره شهدا و پیروی آنان از فرهنگ عاشورایی و حضرت ابوالفضل است. درخت نخل نمادی از درختان نخل جنوب کشور، خرمشهر و آبادان یکی از مهمترین مکان‌های جنگ در دفاع مقدس است.

تصویر (۱۲) دیوارنگاره تکنیک کاشی سندپلاست، تهران، ایستگاه متروی پانزده خرداد.

(منبع: نگارندگان)

به نظر می‌رسد که هنرمند با استفاده از بافت‌های نامنظم، زیبا و تضاد در جهت عناصر، مخصوصاً در قسمت مرکزی تابلو، توانسته است حالت جنگ و اغتشاش را تداعی کند و از ایجاد یکنواختی در کادر

۱. «در آثار دفاع مقدس خورشید به عنوان نماد و نشانه‌ای از آینده روشن است که در اذهان و تفکر مردم بوده و به نوعی حکایت از امید مردم به یاری الهی دارد» (دهقان و صابونچی، ۱۳۹۵، ص ۱۲۸).

جلوگیری نماید. ترسیم نامنظم دواير متحدالمركز (فرکانس خبر و نگاه پیام‌رسانی حرکت شهدا) در کنار سایر عناصر با رنگ قرمز که اعلام آژیر خطر، یادآور جنگ است. با توجه به آنچه گفته شد، فضایی در سطح اثر ایجاد شده است که می‌تواند حال و هوای یک شهر در حال جنگ را تداعی کند.

تصویر (۱۳) دیوارنگاره دفاع مقدس ایستگاه پانزده خرداد، در ارتباط با فضای محیطی

(منبع: نگارندگان)

جدول (۵) تحلیل دیوارنگاره ششم (منبع: نگارندگان)

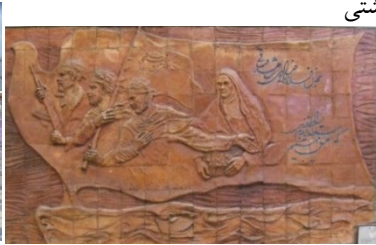
مکان نصب	نام تابلو	نام هنرمند	تکنیک	اندازه
ایستگاه پانزده خرداد (خط ۱)	دفاع مقدس ۴	فرهاد عربی	کاشی سندپلاست	۵×۲ متر

جدول (۶) تحلیل دیوارنگاره نمونه مورد ۲، ایستگاه پانزده خرداد. (منبع: نگارندگان)

فرم و رنگ	دایره قرمز رنگ - پیکره رزمنده به رنگ سیاه - لاله‌ها و موشک‌ها به رنگ قرمز و فرم ساده شده - بافت مرکز کادر به رنگ قرمز - شهر پس‌زمینه خاکستری - مقبره متبرکه به رنگ سیاه - درخت نخل به رنگ سیاه.
نماد	دایره نماد خورشید و یاری الهی - جمله یا تارالله اشاره به واقعه عاشورا - رزمنده ناشناس نماد تمام سربازان دفاع مقدس - گل‌های لاله نماد شهدا - موشک نماد جنگ و دشمنان - شهر پس‌زمینه نماد شهرهای ویران و خرماخیز دوران جنگ - نخل نماد ایستادی و مقاومت شهر و مردم - بنای گنبددار نماد مقبره متبرکه شهدا و دست بالای آن اشاره به پیروی شهدا از فرهنگ عاشورایی.
دیوارنگاره و فضای محیطی	محل نصب بر دیوار روبه‌رو - اندازه اثر متناسب با فضای ایستگاه - دیوارنگاره در تناسب موضوعی با دیگر دیوارنگاره‌های محیط - فاصله مناسب تا مخاطب در حال حرکت به منظور دیدن و درک پیام دیوارنگاره - نور کافی از منبع نور مصنوعی.

۱۰-۳. نمونه دیوارنگاره (مورد ۳)

جدول (۷) خلاصه تحلیل دیوارنگاره نمونه مورد ۳، ایستگاه شهید بهشتی (منبع: نگارندگان)

		عنوان ایستگاه: شهید بهشتی نام تابلو: دفاع مقدس هنرمند: مرتضی حیدری تکنیک: سفال قطع: ۵×۲ متر
زمینه پوشیده شده با بافت ترسیمی - پرندۀ با بال گشوده - استفاده از بال پرندۀ به عنوان زمینه دیگر عناصر - زن در حال بدرقه رزمندگان - پیکره چند رزمندۀ در حال حرکت به جلو - نوشته به خط نستعلیق شکسته و با رنگ آبی فیروزه‌ای: ارتباط با فرهنگ ایرانی - رنگ غالب در دیوارنگاره رنگ سفال.	فرم و رنگ	
زن نماد همسران، مادران و خانواده شهدا - رزمندگان نماد شهیدان و حضور در دفاع مقدس - پرچم برافراشته نماد پیروزی - آیه نصر من الله اشاره به یاری و نصرت الهی - ادوات جنگی اشاره مستقیم به جنگ - نوشته نستعلیق شکسته به رنگ فیروزه‌ای نماد فرهنگ ایرانی - پرندۀ نماد عروج و رهایی.	نماد	
محل نصب دیوار جانبی سالن بزرگ ایستگاه - ارتفاع نسبتاً مناسب با توجه به خط افق مسافران - نورپردازی با استفاده از منابع نور مصنوعی - ایجاد ارتباط با محیط از طریق ادامه جهت حرکت پرندۀ توسط چشم بیننده - ایجاد فضای تواضع و صمیمیت در سطح اثر با استفاده از رنگ و حس سفال.	دیوارنگاره و فضای محیطی	

۱۰-۴. دیوارنگاره مورد ۴

جدول (۸) تحلیل دیوارنگاره نمونه مورد ۴، ایستگاه جوانمرد قصاب (منبع: نگارندگان)

	عنوان ایستگاه: ایستگاه متروی جوانمرد قصاب (خط ۱) نام تابلو: رزمندۀ هنرمند: جواد کریمی تکنیک: سنگ گرانیت قطع: ۴×۲ متر
رنگ‌های خاکستری متنوع - پیکره رزمندۀ - تفنگ - گل نیلوفر - پرندۀ در پشت سر رزمندۀ - ستاره‌های هشت‌پر - امواج مثلثی شکل - خورشید - دست. یکنواختی در فضای رنگی	فرم و رنگ
گل‌ها نماد فضای بهشتی و زیبایی هدف - پرندۀ نماد عروج و آزادی - تفنگ اشاره مستقیم به جنگ و دفاع از وطن - ستاره هشت‌پر، اشاره به کتیبه‌نویسی اسلامی - خورشید نماد نورانیت و پروتافشانی رزمندگان - سریند نماد آمادگی برای نبرد	نماد
محل نصب بر دیوار جانبی راهروی خروجی - اندازه اثر متناسب با فضای ایستگاه - فاصله دیوارنگاره تا سقف و زمین مناسب - تناسب خط افق مخاطبان با اثر رعایت شده است - فاصله مناسب تا مخاطب در حال ورود به سکوی قطار به منظور دیدن و درک - نور کافی از منبع نور مصنوعی	دیوارنگاره و فضای محیطی

جدول جمع‌بندی نمادهای به کار رفته در ۱۵ دیوارنگاره متروی تهران. (منبع: نگارندگان)

دیوارنگاره‌های متروی تهران خط ۱ و ۴															نمادهای مربوط به ایثار و شهادت/ دفاع مقدس		
تعداد	اثر ۱۵	اثر ۱۴	اثر ۱۳	اثر ۱۲	اثر ۱۱	اثر ۱۰	اثر ۹	اثر ۸	اثر ۷	اثر ۶	اثر ۵	اثر ۴	اثر ۳	اثر ۲			اثر ۱
۵	*	-	-	*	-	-	-	*	-	-	-	-	*	-	*	زن	انسانی
۱	-	-	-	-	*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	سیمای انسانی	
۱۱	-	*	*	*	-	*	*	*	*	-	*	*	*	*	-	رزمندهٔ ناآشنا	
۷	-	*	-	-	-	-	*	*	*	*	-	-	-	*	*	پرنده	حیوانی
۱	-	-	-	-	-	-	*	-	-	-	-	-	-	-	-	اسب	
۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	*	درخت سرو	گیاهی
۲	-	-	-	-	-	-	*	-	-	-	*	-	-	-	-	درخت نخل	
۴	*	-	*	-	*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	*	گل لاله	
۲	-	-	-	*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	*	-	گل نیلوفر	
۱۰	*	-	*	*	-	*	*	*	-	-	*	*	-	*	*	خوش‌نویسی، کتیبه‌نویسی	خوش‌نویسی
۵	*	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	*	-	*	-	اسلیمی _ ختایی	نقوش هندسی
۲	-	-	*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	*	-	ستارهٔ هشت‌پر	
۶	*	*	-	-	-	*	*	-	-	-	*	-	-	*	-	خورشید	
۹	-	*	-	-	-	*	*	*	*	-	*	*	*	-	*	ادوات جنگی	اشیا
۱۱	-	-	*	*	-	*	-	*	-	-	*	-	*	-	-	پرچم	
۵	*	-	*	-	-	-	*	-	-	*	-	-	-	*	-	علم دست یا پنجه	
۴	*	-	-	-	-	-	*	-	-	*	*	-	-	-	-	مسجد	
۲	-	*	-	-	-	-	-	-	-	*	-	-	-	-	-	گنبد و هلال	معماری
۳	*	-	-	-	-	-	-	-	-	*	*	-	-	-	-	مقبرهٔ شهید	

۱۱. تمدن نوین اسلامی و نمودهای ایثار و شهادت در دیوارنگاره‌های متروی تهران

تمدن نوین اسلامی از دو بخش اصلی سخت‌افزاری (ابزاری) و نرم‌افزاری (حقیقی) تشکیل شده است (سایت حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، ۱۳۹۱) و نیازمند دو عنصر اساسی تولید فکر و پرورش انسان است. بخش سخت‌افزاری همچون ابزارهای رفاه و تداوم زندگی بهتر، فضای معماری و تکنولوژی حمل‌ونقل مانند مترو، آسایش و آرامش را در راستای زندگی مدرن فراهم می‌کند و بخش نرم‌افزاری آنکه حقیقت و متن سبک زندگی است، می‌تواند با نمود ارزش‌های دینی و تمدن‌ساز در بستر هنر ظهور یابد. دیوارنگاره‌ها در چهارچوب فضای معماری نمونه‌ای از جلوه‌های هنری در زندگی روزمره مردم هستند که فرهنگ شهادت و ایثار را در برخی آثار خود جلوه‌گر می‌سازند. نگاه شهادت‌طلبی و ایثار، پاسداشت و ارج نهادن به آن، بخشی از رویکرد این تمدن است. تبلیغ روحیه استکبارستیزی و استقلال‌طلبی در قالب هنر امری است که هنرمندان ایران اسلامی مسئولیت آن را بر عهده دارند.

ابزارهای هنری بدون شک، قدرتمندترین و تأثیرگذارترین وسیله برای انتقال و ترویج پیام محسوب می‌شوند.^۱ نمودهای بصری نیز به کمک هنرمند می‌آیند تا هنر انقلاب و پیام حق علیه باطن گیراتر مطرح شود، این‌گونه است که جامعه اسلامی علاوه بر امورات اقتصادی، سیاسی و... در عرصه هنر نیز خدمت‌رسان انسان و انسانیت هستند. پاسداشت شهدا، نمادهای اقتدار و وحدت ملی، تصویر شهدا و... نمونه‌هایی از این نوع است.

دیوارنگاره‌های مترو در ارتباط با شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی کارکردهای مختلفی دارد؛ ازجمله:

الف: سرعت انتقال مفاهیم به صورت مستقیم، تکرار و اثربخشی

انتقال مفاهیم ایثار و شهادت در فضای شهری بدون واسطه همچون حضور مخاطب در نگارخانه شهری به گونه‌ای است که تعداد کثیری از مردم با پیام‌ها و تصاویر موجود به طور مکرر در نمای مترو، برخورد بصری دارند. بخش تبلیغ دینی و انتقال ارزش‌ها از طریق فضای پررفت‌وآمد اقشار مختلف و از راه دیدن حاصل می‌شود.

۱. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در سال ۱۴۰۰ در دیدار دست‌اندرکاران کنگره شهدای استان ایلام در حوزه هنر انقلاب فرمودند: «سبک زندگی اسلامی در رفتار رزمندگان ما و شهدای ما یک چیز برجسته‌ای است که واقعاً نمی‌شود از این صرف‌نظر کرد. آن قدر نکته الهام‌بخش در زندگی این شهیدان وجود دارد که واقعاً جا دارد یک تصویر هنرمندانه‌ای از این وضعیت را هنرمندان ما به دنیا نشان بدهند و رزمندگان ایرانی را بشناسانند به دنیا و با کارهای هنری و بزرگ در مقابل چشم مردم دنیا قرار بدهند» (سایت حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، ۱۴۰۰).

ب: بستری برای انتقال مفاهیم انقلابی در قالب هنر انقلاب

توجه به تصاویر شهدا و آرمان‌های جامعه دینی، پاسداشت مجاهدین و شهدا، بیان آرمان‌ها و ارزش‌های دینی به بروز از طریق رسانه عصر نوین نیاز دارد و هنرمند با کلام تصویر سعی در بازسازی و اثربخشی آن دارد.

ج: انتقال مفاهیم ارزشمند به نسل‌ها و حافظه تاریخی در بستر زندگی

ترسیم وقایع و روایت‌های دفاع مقدس به صورت مصور و حضور رزمندگان در صحنه زندگی، باعث یادآوری مجاهدت‌ها و ایثارگری‌ها در این عرصه به نسل‌های آینده می‌شود.

د: تلطیف کردن فضای بصری با ایجاد فرهنگ ایرانی

یکی از مسیرهای رسیدن به تمدن نوین اسلامی توجه به سبک زندگی ایرانی و دوری از فرهنگ غربی است. این آثار با نمودهای بصری و الهام‌گیری از نقش و فرم‌های موجود در تاریخ و هویت ایرانی ظهور پیدا می‌کنند.

به فرموده مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، اندیشه معنوی و اخلاقیات در جامعه هرچه رشد بیشتری داشته باشد، برکات آن بیشتر می‌شود. این بی‌گمان محتاج جهاد و تلاش است. برای اجرای این امر نیاز به اجرایی شدن توسط حکومت است و زمینه برای رواج آن در جامعه باید فراهم شود.

۱۲. نمادهای مصور بر دیوارنگاره‌ها

در آثار دیوارنگاره‌های مترو، برخی تصاویر مرتبط با ایثار و شهادت، به صورت مکرر طراحی شده است. با نگاه به جدول (۹) عمده عناصر انسانی حول مفهوم رزمندگان و شهدا با شیوه واقع‌گرا یا خلاصه‌شده و چهره‌های ناشناس مشاهده می‌شود. از دیگر عناصر نمادین می‌توان به پیکره و چهره زنان با تأکید بر مادران و همسران شهدا اشاره کرد. نمادهای حیوانی در این آثار، یادآور روایات مذهبی و دینی هستند. بیشترین نمودهای حیوانی مرتبط به اسب و کبوتر است. اسب یادآور واقعه عاشورا و قیام امام حسین (ع) (پیوند عاشورا و شهادت) است. کبوتر نماد عروج، پرواز و آزادگی، ارتباط با عروج شهدا و رهایی از بند زندگی مادی را مطرح می‌کند.

عناصر گیاهی غالب درخت سرو است که به جاودانگی شهید اشاره دارد. درخت نخل دارای ویژگی دینی، مذهبی و نشانه مقاومت و استواری و گل نیلوفر یعنی شگفتن معنوی، مظهر ماندگاری است. نیلوفر نماد کمال یا تولد است. مفهوم اتحاد نیز در این آثار با تجمع رزمندگان، مردم و روحانیون نشان داده شده

است. (دیوارنگاره ایستگاه تجریش و میدان انقلاب). این اتحاد نشان از پیروزی ملت است که گاه با پرچم برافراشته به دست رزمندگان نشان داده می‌شود. در برخی موارد پیوند دفاع مقدس و عاشورا در قالب تصاویر مرتبط طراحی شده است؛ مانند نوشته یا ابا عبدالله، جملات عاشورایی و خمسه یا پنجه.

فرم‌های خوش‌نویسی مانند کلمه الله اکبر، نصر من الله و فتح غریب روی پرچم، نماد اصل توحید و یگانگی است. نقوش اسلیمی و اشکال هندسی ستاره هشت‌پر (هشت عددی مقدس و شمس نماد نور خداوند و خورشید وحدت در کثرت و کثرت در وحدت است) که در ابنیه و کتاب‌های مذهبی ادوار مختلف تاریخی مشاهده می‌شود و با حضور در این آثار، به شاکله ظاهری این آثار، هویت ایرانی - اسلامی می‌بخشد.

نتیجه‌گیری

هنر در جامعه نوین اسلامی، ابزار و رسانه‌ای است که سبب انتقال و انتشار آرمان‌های شریف اخلاقی، معرفتی و ایمانی است که بر جان و روح انسان نفوذ می‌یابد. شهادت و ایثار به عنوان یکی از ارزش‌های مهم جامعه اسلامی می‌تواند در بستر هنر و توجه به نمادهای بصری ظهور یابد. این نمود در قالب نگاره‌های ترسیم‌شده بر دیوارهای مترو گونه‌ای از این مسیر است. دیوارنگاره‌های مترو با توجه به قرارگیری در مسیر زندگی روزمره مردم جامعه و ارتباط مستقیم با آن‌ها قابلیت پیام‌رسانی به نسل‌ها و اقشار مختلف را دارد؛ البته نحوه بیان و توجه به برخی زمینه‌های بروز این تابلوها در اثربخشی یا منتقل نکردن مفهوم تأثیرگذار است.

نمادهایی همچون گل‌های لاله و نیلوفر، تصویر رزمندگان و پرچم و... در چندین تابلو به کار رفته است. این نمادها را می‌توان در یک دسته‌بندی به صورت زیر قرار داد: نمادهای انسانی، حیوانی، اشیاء، نقوش سنتی، معماری و خوش‌نویسی که بیشترین نماد استفاده‌شده مربوط به انسان (رزمنده ناآشنا) و اشیاء (پرچم) است و کمترین فرم، سرو و اسب است. نماد انسانی و پرچم به هویت و ملت اشاره می‌کند که ارتباط افراد با ملیت و استقلال کشورشان است. تعدادی از این نمادها به صورت مشترک بین دفاع مقدس و واقعه کربلا شناخته شده‌اند. در همین زمینه، پیوند و پیروی دفاع مقدس از واقعه عاشورا همراه با تأکیدات بصری بارز شده است.

حضور زنان به عنوان عوامل تأثیرگذار و مهم در حوزه ایثار و شهادت، جزء نقوش نمادین این دیوارنگاره‌ها در ۸ تابلو از میان ۳۴ تابلو با موضوع ایثار و شهادت در خطوط ۱ و ۴ متروی تهران به کار رفته است که به نظر می‌رسد نسبت به تابلوهای انجام‌شده بسیار اندک باشد و طراحی و ساختار تعداد زیادی از آن‌ها ضعیف است.

با نگاه به جدول (۲) و تحلیل‌ها، زنان با پوشش چادر اغلب در نقش حامی و پیکره اصلی در جلوی صحنه تصویر شده‌اند. همچنین به صورت بدرقه‌کنندگان رزمندگان با قرآن و سبده از گل و بستن سربند، دعاکنندگان و شخصیت‌های همراه ترسیم شده‌اند و تنها در یک مورد به صورت مستقل کار شده است. نگاره‌ها با شیوه واقع‌گرا یا تلفیق با نگارگری ایرانی مشاهده می‌شود. پیکره‌ها اغلب در قامت‌های بزرگ (نگاه تأکیدی) و چهره‌های زنان حالت خاصی از غم و ناامیدی و حتی شادی را نشان نمی‌دهد (اقتدار در سیما)؛ البته برخی طراحی‌ها در حرکت پیکره‌ها، خشک و نامتعال طراحی شدند. گاهی هنرمندان تلاش مضاعفی برای هرچه بهتر شدن آثار انجام داده‌اند، اما جایگاه نامناسب تابلوها، نور و عوامل محیطی مرتبط به سازمان اجرایی و شهری، باعث از دست رفتن توجه مخاطب و تأثیرگذاری مفهومی شده است.

تشکر و قدردانی

نویسنده اول: از استاد بزرگوار، سرکار خانم دکتر فاطمه عسگری، عضو هیئت علمی گروه ارتباط تصویری دانشکده هنر دانشگاه شاهد (نویسنده دوم)، بابت راهنمایی دقیق و پیگیری‌های ارزشمند و راهگشای ایشان به سبب پیشبرد و اتمام پایان‌نامه این جانب و تألیف مقاله حاضر، تشکر و قدردانی می‌کنم.

تضاد منافع

نویسندگان تضاد منافی را اعلام نکرده‌اند.

منابع

- اسمیت، ادوارد لوسی (۱۳۸۱). فرهنگ اصطلاحات هنری. تهران: عفاف.
- امیدی، آذر (۱۳۹۹). آشنایی با دیوارنگاری در ایران. تهران: مرکز انتشارات دانشگاه پیام‌نور.
- بلخاری قهی، حسن (۱۳۹۴). قدر: نظریه هنر و زیبایی در تمدن اسلامی. تهران: سوره مهر.
- بورکهارت، تبتوس (۱۳۹۲). هنر اسلامی زبان و بیان. تهران: سروش.
- باوندیان، علیرضا (۱۳۸۲). جلوه‌هایی از هنر و تمدن اسلامی. مشهد: ضریح آفتاب.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۸۹). صحیفه امام خمینی (ره)، ج ۷. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

- خانی، مینو، بالایی، کریستف، و گودرزی، مصطفی (۱۳۹۴). تحلیل بازتاب جنگ در آثار نقاشی کاظم چلیپا براساس نظر پانوفسکی (مطالعه موردی: سه اثر با موضوع و محوریت زن / مادر)، باغ نظر، ۱۴ (۴۷)، ۶۴-۴۹. https://www.bagh-sj.com/article_45084.html
- دهقان، فرزانه سادات، و صابونچی، پریچهر (۱۳۹۵). حال و هوای جنگ در آثار نقاشی (گزارش ایرج اسکندری). نشریه علمی منظر، ۸ (۳۴)، ۱۲۶-۱۳۵. https://www.manzar-sj.com/article_16656.html
- ربیعی، هادی (۱۳۹۲). جستارهایی در چیستی هنر اسلامی (مجموعه مقالات و درس گفتارها). تهران: فرهنگستان هنر.
- زنگی، بهنام (۱۳۹۵). جامعه‌شناسی دیوارنگاری معاصر ایران. تهران: مهر نوروز.
- سعیدی فاضل، روح‌الله (۱۳۹۸). تمدن نوین اسلامی با محوریت آراء حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی)، ج ۱. مشهد: حوزه علمیه خراسان.
- شریف‌زاده، سید عبدالمجید (۱۳۸۱). دیوارنگاری در ایران، (زند و قاجار). تهران: میراث فرهنگی کشور.
- علی‌زاده، فرزانه، حسینی میرصافی، معصومه سادات، و شیرازی، محمدرضا (۱۴۰۰). مروری بر چیستی مفهوم ایثار از منظر قرآن و چگونگی آموزش آن با تأکید بر اهداف و محتوای آموزشی. پژوهش‌های برنامه‌ریزی آموزشی و درسی، ۲ (۲)، ۱۴۷-۱۶۰. https://journals.iau.ir/article_694982.html
- قرائتی، محسن (۱۳۸۳). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- کفشچیان مقدم، اصغر (۱۳۹۳). مجموعه مقالات دیوارنگارهای شهری. تهران: موسسه فرهنگی هنری هنر معماری.
- کوپر، جی سی (۱۳۸۶). فرهنگ مصورنماهای سنتی. ترجمه ملیحه کرباسیان. تهران: فرهنگ نشر نو.
- مرزبان، پرویز (۱۳۸۹). فرهنگ مصور هنرهای تجسمی. تهران: سروش.
- مسجدجامعی، احمد (۱۳۹۲). مصاحبه: دیوارنگاری روی میز، نگاهی به ضرورت و تصویر طرح جامع دیوارنگاری. فصلنامه پژوهش هنر، ۱ (۱)، ۱۳-۱۸. <https://www.noormags.ir/view/ar/articlepage/995446/>

- مطهری، مرتضی (۱۳۷۶). قیام و انقلاب مهدی. تهران: صدرا.
- معاونت سازمان عقیدتی - سیاسی ارتش جمهوری اسلامی (۱۳۹۹). تمدن نوین/ اسلامی در گام دوم انقلاب. تهران: سازمان عقیدتی سیاسی آجا.
- هوشیاری فرد، راضیه (۱۴۰۰). بررسی و انطباق فرهنگ و هویت محله‌ای دیوارنگاره‌های ایستگاه‌های متروی تهران. پایان‌نامه ارشد، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.
- یاسری، زینب و اخوان نیلچی، نفیسه (۱۳۹۷). تبیین مفهومی نقش‌آفرینی زنان در تحقق تمدن نوین اسلامی، مطالعات بنیادین تمدن نوین/ اسلامی، (۲)، ۱۳۳-۱۵۲.
<https://doi.org/10.22070/nic.2018.788>
- یاحقی، محمدتقی (۱۳۷۵). فرهنگ اساطیر و اشارات داستانی در ادبیات فارسی. تهران: فرهنگ معاصر.

منابع الکترونیک

- خبرگزاری مهر (۱۴۰۲). مراجعه: ۲۴ شهریور ۱۴۰۳.
<https://www.mehrnews.com/news/5891048/>
- زارع، مهدی. سایت جامع امام خمینی (ره). مراجعه: ۲۸ آذر ۱۴۰۴.
<https://B2n.ir/my1105>
- سایت دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله العالی) (۱۳۹۱). مراجعه: ۲۸ آذر ۱۴۰۴.
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21246>
- فرزندی، عباسعلی (۱۳۹۹). سایت دفتر مکتب و اندیشه دفاعی. مراجعه: ۲۸ آذر ۱۴۰۴.
<https://B2n.ir/fj8323>

References

- Smith, E.L. (2002). *The Thames and hudson dictionary of art terms*, Tehran: Efaf. [In Persian]
- Omid, A. (2020). *Introduction to Mura painting in iran*, Tehran: Payam-e Noor university. [In Persian]
- Bolkhari ghehi. H. (2015). *Ghadr-Art and beauty theory in islamic civilization*, Tehran: Soore Mehr. [In Persian]

- Burckhardt, T. (2013). *Art of Islam: language and meaning*, Tehran: Soroush. [In Persian]
- Bavandian, A. (2003). *Manifestations of Art and Islamic civilization*, Mashhad: Zarih Aftab. [In Persian]
- Khomeyni, R. (2010). *Leader of Khomeyni Sahifah*, Vol. 7, Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Khany, M. Balay, C. Goodarzi, M. (2017). The Analysis of War Reflections in Kazem Chalipa's Paintings According to Panofsky Case Study: Three Works on the Theme of Mother/ Woman, *Bagh-e Nazar*, Vol. 14, (issue 47), 49-164. https://www.bagh-sj.com/article_45084.html [In Persian]
- Dehghan, F.S & Sabounchi, P. (2016), Atmospher of war in Paintings: Iraj Eskandari's report on his experiences, *Manzar*, Vol. 8, (issue 34), 126-135. https://www.manzar-sj.com/article_16656.html [In Persian]
- Rabiei, H. (2013). *The nature of Islamic art (acollection of essaye & lecture)*, Tehran: Farhangestan-e Honar. [In Persian].
- Zangi, B. (2016). *Sociology of contemporary mural painting of iran*, Tehran: Meh-e Nowruz. [In Persian]
- Saeedi Fazel, R. (2019). *the new Islamic civilization - oriented theses of Ayatollah Khamenei*, Vol.1, Mashhad: Hozeh-e Elmiyyeh Khorasan. [In Persian]
- Sharifzadeh, S. Abd. Al-M. (2003). mural painting's revolutions in Iran (Zand and Qajar), Tehran: Miras-e Farhangi. [In Persian]
- Alizadeh, F. Hosseini Mirsafi, M.S. Shirazi, M.R. (2021). What is the Concept of Self-sacrifice from the Perspective of the Qur'an and how to Teach it with Emphasis on Educational Goals and Content, *Curriculum Development and Educational Planning Research*, 11(2), 147-160. https://journals.iau.ir/article_694982.html [In Persian]
- Cooper, J. C. (2007). *An illustrated encyclopaedia of traditional symbols*, Malihe karbasiyan (translator), Tehran: Nashre Now. [In Persian]
- Marzban, P. (2010). *An illustrated dictionary of visual arts (Architecture, Sculpture, Painting)*. English -Persian, Persian-English, Tehran: Soroush. [In Persian]

- Yaseri, Z., Akhavan Nilchi, N. (2018). Explaining the conceptual model of women's role in the realization of the new Islamic civilization, *New Islamic Civilization Fundamental Studies*, 1(2), 133-152. <https://doi.org/10.22070/nic.2018.788> [In Persian]
- M. J. Yahaqqi. (1996). *A Dictionary of Myths and Narrative Symbols in Persian Literature*. Tehran: Farhang-e moaser. [In Persian]
- Qeraati, M. (2004). *Tafsir an-Noor*, Tehran: Darshaye Az Quran cultural center. [In Persian]
- Kafshchian Moghadam, A. (2014). *Collection of lectures of urban mural paintings*, Tehran: Honar-e Memari artistic and cultural center. [In Persian]
- Mutahhari, M. (1997). *The rising and revolution by mahdi*, Tehran: Sadra. [In Persian]
- Masjed Jamei, A. (2013). Interview: Mural painting on the table, *Art Research*, 1(1), 13-18. <https://www.noormags.ir/view/ar/articlepage/995446/> [In Persian]
- SA. A. S. AJA. (2020). The new Islamic civilization in the declaration of the second step of the Islamic revolution, Tehran: SA. A. S. AJA. [In Persian]
- Hushiari fard, R. (2022). *Investigation and adaptation of the neighborhood culture and identity of wall paintings of Tehran metro stations (Tajrish, Baharestan and Darvazeh dowlat metro station* Master's Degree thesis, Shahid Rajaei Teacher Training University Faculty OF School of Architecture. [In Persian]

Electronic References

- Mehr news agency, 2023, Reference date: 2024/9/14 <https://www.mehrnews.com/news/5891048/>
- Farzandi. A. (2020). School and Defensive Thoughts, Reference date: 2025/12/19 <https://B2n.ir/fj8323>
- Ayatollah Khamenei works, preservation and dissemination. (2012). Reference date: 2024/9/14 <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21246>.
- Zare, M. Imam Khomeini site, Reference date: 2024/9/14 <https://B2n.ir/my1105>